O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY KITOB PALATASI
INV. №

Миллий Тикланиш

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг ҳафталик газетаси | 1998 йил, 13 январ | 2 (132)- сон

XXI АСР ҚАНДАЙ АСР БЎЛАДИ?

Новаторлик қилмай яшашни дунё кўтармай қўйди

Инсон буюк бўсағада турибди. Биз ҳаммамиз буюк бўсағада жуда қаттиқ ўйга ботиб турибмиз. Ҳозир башоратлар палласи. Ва инсониятнинг энг яхши ақл эгаларининг келажак уфқлари ҳамда манзараларини англаш йўлидаги илмий башоратлари барча фикрловчи одамларни ўйлантирмай, умидлантирмай ва шуларга кўра узоқларни кўзлаган режаларни тарбиялашга рағбатлантирмай иложи йўқ.

Инсониятни жуда қаттиқ тентиратган, фашизм, коммунизм, турли кўринишдаги фундаментализмнинг оғирдан оғир драмаларини бошидан кечирган ва тузалмас жароҳатлари ҳамон тутаб ётган аламзада, ғазабзада, ғамзада, адоватзада, зулмзада аср тарих қоронғуликларига сингиб, чўкиб боряпти. Лекин аср тарих қаърларига чўкаркан, бизга энг буюк неъмат — озодлик ва миллий мустақилликни тортиқ қилганлигини ҳеч қачон унутмаймиз.

Агар XX асрда сиз нимага эришдингиз? — деб сўрасалар, биз ўзбеклар XX асрда озодлик ва миллий мустақилликка эришдик, деб жавоб беришга ҳақлимиз. Озодлик ва мустақилликка эришган халқ бошқа ҳамма нарсаларга эришмоғи мумкин. Истаса бас. Ишласа бас. Ўз миллий ғояларини қаттиқ ушласа бас.

Мен биламан, тушунаман: Йигирманчи аср сизни чарчатди, гаранг қилди, умрингизни навбатларда бекор совурди, орзуларингиз ва инсоний имкониятларингизни чеклаб, торайтириб ташлади. Сиз ўзингизни қариб қолгандай ҳис этасиз. Кўз ўнгингизда инсоният ҳам қариётгандай бўлиб туюлади. Илм ҳам қариётгандай, меҳнат ҳам қаригандай. Қаҳратон қиш чилласида дарахтлар шундай қаримсиқ кўринадилар. Шугина қуруқ чўп гуллайдими, ҳосил берадими, одам боласининг умргузарлигини таъминлайдими, деб ўйга ботасиз. Лекин сиз билан биз балки ойдан ёки Плутондан ерга тушмагандирмиз. Биз биламиз: дарахтларнинг қишки увишиб туришлари алдамчи. Бу фасл рўёси ортида кўклам бор. Гуллар бор. Янги кунлар бор. Қари чинорлар бағрида миллионлаб куртаклар бор. Мен фақат йигирманчи асрнинг узоқ қиши тугаётганлигини айтмоқчиман холос. Лекин йигирманчи асрнинг қиш ўртасида одамзод қариётгандай бўлиб туюлиши ажаб эмас. Бироқ бу умуминсоний қариш ичида гўзал яшариш ҳам барқ уриб турганлигини теран ҳиссиётли, теран фикрли кишилар сезиб, ўлчовлар, мезонларни шунга кўра чизаётганлари бежиз эмас.

Яқинда Ашхобод учрашувларида Ислом Каримов минтақавий ҳамкорликларимизнинг манзараларини гавдалантирди. Минтақамиз муаммоларини теран тасаввур асосида равшан чизиб кўрсатишга ҳаракат қилди. Дунёнинг келажагини эндиликда энергия манбаларининг аҳволи, жойлашиши, уларни қандай тасарруф этиш стратегияси белгилайди. Газ ва унинг узатгичлари, электр ва унинг узатгичлари, нефт ва унинг узатгичлари, стратегик товарлар ва хомашёлар ва уларнинг мамлакатлараро ҳаракатлари — булар минтақамизнинг ҳам, олис ва яқин дунёнинг ҳам истиқболига шиддатли тарзда таъсир кўрсатади.

Замон шарҳлари

Энергия манбаларини оқилона сақлаш ва оқилона тасарруф этиш тараққиётнинг марказида туради ва унинг сифатини юзага чиқаради.

Бизнинг пахтамиз худди нефт, газ, электр қувватлари, уран ва олтин сингари бебаҳо энергия манбаидир.

XXI асрда йил ўтган сайин нефт, газ, электрнинг қадри қанчалик ортса, пахтанинг ҳам қадри улардан кам бўлмаган даражада кучайиб боради. Ҳали назаримда инсоният пахтани тўла қадрлаб улгургани йўқ. Унинг асил қадри энди бошланади. Ва биз бунга тайёр туришимиз керак. У, Ислом Каримов яқинда кўрсатиб ўтганидек, иқтисодимизнинг ҳам, жаҳондаги сиёсатимизнинг ҳам барқарорлиги ва муваффақиятини таъминлайди. Бу ҳар томонлама ўйлайдиган масала. Уни ҳал қилиш ўз қўлимизда. Бунинг учун аввал бошдан бир улуғ муаммони тўла-тўкис ва ҳар томонлама ҳал этишга тўғри келади. Ислом Каримов юксак ривожланган мамлакатларда қишлоқ хўжалигида аҳолининг беш-олти фойизигина банд эканлиги, Ўзбекистонда эса бу кўрсаткич эллик фойиздан ҳам кўпроқ эканлигини чуқур таҳлил қилди. Назаримда бу бизнинг энг оғриқ масаламиз бўлса керак. Барча режаларимизнинг муваффақияти худди шу масалани қандай ечишимизга боғлиқ бўлиб қолади. Нима қилиш керак?

Агар мендан XXI аср қандай аср бўлади? — деб сўрасалар, унга: XXI аср меҳнатнинг моҳияти ва табиати ўзгарадиган аср бўлади деб жавоб беришга журъат этган бўлардим.

Бизда узоқ йиллардан бери «ишга келиб-кетиш» деган тушунча шаклланган ва жуда чуқур урф бўлиб кетган.

«Ишга келиб-кетиш» нима эканлигини кўпчилик яхши билади. «Ишга келиб-кетиш» кўпчиликнинг назарида қўл учида ишлаш билан баробар. Бунга ҳаётимизда миллионлаб мисоллар мавжуд. Лекин бир характерли мисол келтирай. Ҳозир бизга хориждан турли истеъмол моллари келтирилмоқда: Жўхори ёғи. Палма ёғи. Зайтун ёғи. Писта ёғи. Тури кўп. Бундай ёғлар ҳар қадамда сотилмоқда. Лекин кимёгарларимиз бирон маротаба бўлсин, тушунтирганлари йўқ: хўш, улар қандай ишлатилади? Ўзбек ёғни қаттиқ қиздирмагунча кўнгли тинчимайди. Хўш, бу хорижнинг кўз ёшдай тиниқ ёғлари, айтайлик, палма ёғи ўзбекнинг қозонидаги қиздиришга чидайдими? Қаттиқ қиздирганда, мабодо, ундан канцероген моддалар ажралиб чиқмайдими? Улар ошқозон системасига, жигар, буйракларга қандай таъсир кўрсатади? Булар кўриб турибсизки, ҳазил масалалар эмас. Лекин олимлар бу билан қизиқмайдилар. Натижада аҳоли хориж ёғларини ўз билганича ишлатади. Ўзбекнинг қозонида у қандай товланади, бир худонинг ўзи билади. Айтинг, шу қўл учида ишлашми йўқми? Қани илгариги қуюқ олтиндай товланган ва қиздирган сари тоти, чучуклиги ортадиган пахта ёғларимиз? Унинг йўқолиб бораётгани, анқонинг уруғига айланаётгани қўл учида ишлашга кирадими йўқми? Дунёда бизнинг далаларимиздай дала йўқ. Бизнинг тупроғимиздай тупроқ ҳам йўқ. Унда нега пахта ҳосилдорлиги, Ислом Каримов куйиниб танқид қилганидай, бунчалар оз даражага тушиб қолди? Қанча айлантириб келманг, қанча баҳоналар тўқиманг, гап қўл учида ишлашга бориб тақалмаяптими?

Янги келаётган дунёда одам ўзини энг тўлиқ намоён қиладиган соҳа бу — меҳнат. Одамнинг ўзгариши жуда қийин. Одам маълумки, ўзгаришлардан ҳадиксирайди. Ўрганиш нарсаларни хуш кўради. Лекин ўрганиш ва қулай бўлиб қолган нарсалар бизни кўпинча орқага тортади. Баъзан танбал ҳам қилиб қўяди. Кишидаги ўзгаришни аввало унинг меҳнатга муносабатидаги ўзгариш белгилайди. Бу — мезонларнинг мезони. Ҳаётимиз, турмушимизнинг сифати меҳнатга қандай муносабатда бўлишимиздан туғилади.

Фаровонлигимиз ишга «келиб-кетишимизга» боғлиқ эмас. Фаровонлигимиз ишда ёниб-куйишимизга боғлиқ. Чунки фақат ёниб-куйишдагина новаторлик юзага чиқади. Биз ўзимизни XXI асрда новатор халқ сифатида намоён қиламизми-йўқми, масала шунда. Бошқача яшашни дунё аллақачон кўтармай қўйди.

Иброҳим ҒАФУРОВ

1998 йил — оила йили

ФАОЛИЯТИМИЗ МАЙДОНЛАРИ

Миллий тикланиш партиясининг 1998 йил режалари

7 январ куни Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг Раёсатининг кенгайтирилган йиғилиши бўлиб ўтди. Унда партиянинг 1998 йилда амалга ошириш мўлжалланган иш режалари ва партия аъзоларининг вазифалари кўриб чиқилди.

Партия 1998 йилда асосий эътиборни Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да белгиланган кенг қамровли ижтимоий-сиёсий вазифаларини бажариш учун ўз аъзоларини сафарбар қилишга қаратади. Ўз ички потенциалидан келиб чиққан ҳолда бу муҳимдан муҳим соҳанинг тўла муваффақиятини таъминлашга ҳисса қўшишни бош мақсад деб билади.

Президентимиз 1998 йилни Оила йили деб эълон қилди. Оила фаровонлиги, жамулжамлиги, оиладаги маънавий муҳит тўғридан тўғри жамият фаровонлиги, унинг катта мақсадларни адо этишдаги жипслиги, аҳиллиги, бирдамлиги, мамлакат миқёсидаги ижодий меҳнат муҳити билан чамбарчас ва ўта уйғун боғланиб кетади. Партия аъзолари Ўзбекистонда Оила йили — тинчлик-омонлик, бахт-саодат йили бўлишини ва бу анъана янги асрда ҳаётимизнинг ажралмас анъанаси бўлиб қолишини истайдилар ва буни ўз шахсий, коллектив режаларида изчил тарзда назарда тутадилар.

Миллий тикланишимизнинг яна икки улуғ соҳаси булар — Президентимиз қайта-қайта қатъият билан ўртага қўяётган ҳуқуқий маданиятни кўтариш ва қишлоқда миллий ислоҳотларни кучайтиришдир.

Сиёсий партиялар олдида бу йўналишларда жуда катта фаолият майдонлари очилмоқда.

Партиямиз бу илҳомбахш вазифаларни бажаришда сидқидилдан давлат ва жамиятга кўмаклашади.

ЎзМТДП Раёсат йиғилишини Иброҳим Ғафуров олиб борди. Раёсат йиғилишида С. Жалил, К. Норматов, Т. Тошлонов, В. Алимасов, Х. Дўстмуҳаммедов ўз таклифларини баён этдилар.

Ўз мухбиримиз

14 январ — Ватан ҳимоячилари куни

ВАТАННИ ҲАР КИМГА ИШОНИБ БЎЛМАС

Дейдилар: Аслига тортади одам,
Темур авлодисиз, асл шаҳзодасиз.
Юракдан яралган сеҳрли ханжар,
Қўрқувдан озодсиз, ғамдан озодсиз.
Чақирув келади ҳар бир эшикдан,
Ҳарбийга бормаган йигит йигитми?
Савол бор айланиб сўрар қўшиққа,
Ҳарбийга бормаган йигит йигитми?
Ватан чақирганда асл мардонлар,
Лаббай деган, азиз сўздан сўраймиз.
Балони қайирган балогардонлар,
Ватан нелигини сиздан сўраймиз.
Ватан чақирмайди ҳар кимсани ҳам
Ишонч тушунчаси нақадар чуқур.
Демакки сен борсан, демак кераксан.
Ватан чақирдими тур, ўрнингдан тур!
Коваклар ичида яшар айрим қуш
Чўққини кўрмаган бургут бургутми?
Савол бор, саволлар ичида дилхуш,
Ҳарбийга бормаган йигит йигитми?
Гар қўлингдан келса эл вужудига,
Жонтомири каби бойлан, айланай.
Бешигида гўдак ухлаган юртни,
Уйғоқ дарё каби айлан, айланай.
Ватанни ишониб бўлмас ҳар кимга,
Ишонч ёзилажак дастурхон эмас.
Қанча ватанлар бор, аммо, ҳеч бири
Ўзбекистон эмас, Туркистон эмас.
Қушлар кўп чуғури дунёни тутар,
Булутни кесмаган бургут бургутми?
Савол бор, виждонни саволга тутар,
Ҳарбийга бормаган йигит йигитми?
Дунёда Ватан кўп, аммо ҳар кимни
Ватани ўзига буюрсин иллоҳ.
Ватанпарвар ҳам кўп, бироқ Ватанни
Ҳар кимга ишониб бўлмайди асло.

Зулфия МЎМИНОВА

МУЛКДОРЛАР КЕЛЯПТИ

Андижон тумани Фарғона водийсининг яшариб, обод, бўлиб келаётган саноатлашган ҳамда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган районларидан бири. Бу ерда ишбилармонлар, ташаббускорлар, ўз ишини миридан сиригача биладиганлар кўп.

«МТ» ўқувчилари бу туман ҳокими Ҳасанбой Ҳакимовни изланувчан, тадбиркор, ишнинг кўзини билиб раҳбарлик қиладиган инсон эканлигини яхши билмасликлари мумкин. Унинг асл касби инженер-механик. Асакадаги трактор, Андижондаги Оқёр ремонт заводларида директор бўлиб хизмат қилган. Узоқ йиллар вилоят қишлоқ хўжалик техника бошқармасини бошқарди. Беш йилдирки, ер ва иқлим шароити мураккаб бўлган Андижон тумани ҳокими, вилоят кенгаши нойиби. Ҳасанбой Ҳакимов қаерда бўлса ўша ерда янгилик ҳам бўлади дейишади. Туманда ўндан ортиқ қўшма корхоналарнинг ишга тушишида ҳокимнинг катта ҳиссаси бор. Туман фаоллари, ишбилармонлари, хусусий ишлаб чиқариш корхоналари сармояларини марказлаштириб ишлатишнинг ташаббуси ҳам ундан чиққан ва ҳозир бу йўл катта натижалар бермоқда.

1997 йил июлида тумандаги 17та деҳқон фермерлари, хусусий ва қўшма корхоналар маблағини жамлаб, вилоятда биринчи бўлиб «Меҳри қуёш» ХИФ инвестини ташкил этиш ҳақида қарор қабул қилган эди. «Меҳри қуёш»нинг устав фонди 31 миллион 290 минг сўмни ташкил этди. Республика Вазирлар Маҳкамаси бу қарорни маъқуллаб, «Меҳри қуёш»нинг қимматбаҳо қоғозларини чиқаришга рухсат этди. Эндиликда туман аҳолисини бойитиш, мулкдорлик ишларига рағбат уйғотиш, иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришга қаратилган бу ташаббус меҳнат кишиларининг оғирини енгил қилмоқда, уларнинг имкониятларини очмоқда. «Меҳри қуёш» ХИФнинг ишга тушиши тантанали нишонланди. Унга туман ҳокимлиги масъул раҳбарлари, молия ва давлат солиқ тизими мутахассислари, пахта ва халқ банки ходимлари, «Сарбонинвест» бошқарув компанияси раиси Заҳириддин Раҳмонов қатнашдилар, Туманда бош тарқатувчи «Санинвест»нинг фонд дўкони ҳам ташкил этилди. Бу ерда ҳам «Меҳри қуёш»нинг акциялари сотилмоқда.

Вилоятдаги таниқли зотлардан бири Нурулло ҳожи Баҳромов 500 сўмлик акция сотиб оларкан, «Туманимизда халқимизга нафи тегадиган ишлар кўпаймоқда, ҳадису шарифларда одамларнинг яхшилари инсонларга яхшилик қилади, фойда келтиради, дейилади. Аллоҳ таолонинг ўзи бундай хайрли ишларга мададкор. Сотиб олаётган қимматли қоғозлар халқимизни бойитсин, мулкдор қилсин», деди.

Акция сотиб олганлар Зайнобиддин Насриддинов, Юлдузхон Бозорова, Ваҳобжон Дадабоев, Жаҳонгир Жўраевлар бу имтиёзли иш биринчи навбатда мустақиллигимизнинг тумандаги тантанасидир, шу туфайли халқимиз мулкдор бўлади, уй солиб, тўй қилади дейишди.

Акционерлар сотиб олган юз сўмлик қимматбаҳо қоғози ҳисобига 500 сўм кредит берилади. «Меҳри қуёш» ХИФи таъсисчилари эса ана шу 600 сўмга республикамиздаги барқарор ишлаётган корхоналардан мулк ва акцияларини сотиб олади. Бу эса пулнинг бекор туришидан, қадрсизланишдан сақлайди. Ҳар бир акционер, 10 минг сўмгача акция сотиб олиши кафолатланган. Акцияни харид қилганлар ҳеч қачон зиён кўрмайдилар. Зеро, акцияларга йилига 80 фоиз, ярим йилда эса 40 фоиз дивиденд тўланади.

Масалан, 100 сўмлик акцияга камида 80 фоиз ютуқ тўланади ҳамда ўша акциянинг қиммати 110—120 сўмга қимматлашишига эга бўлади. Шу йўсинда акционерлар ҳам ютуқ соҳиби бўлади, ҳам мулки кўпаяди. Ақл билан ишлаганга не етсин!

Ваҳобжон ДАДАБОЕВ

ЯНГИ ОЙ ЧИҚҚАН КУНЛАР

ЖАНОБ КЛИНТОН РАМАЗОН ОЙИ ҲАҚИДА

АҚШ Президенти жаноб Клинтон рамазон ойи кирганлиги муносабати билан шундай баёнот берди:

Муборак рамазон ойини байрам қилувчи барча кишиларга энг яхши тилакларимни йўллайман. Бизнинг мамлакатимиз ва бутун дунёдаги миллионлаб мусулмонлар учун Худо пайғамбар Муҳаммадга муқаддас Қуръонни нозил қилган ой сифатида қадрлидир. Ислом тақвимида тўққизинчи саналган ушбу ой давомида чин мусулмонлар ўз дину иймонларига бутун диққат-эътиборни жамлайдилар, Қуръонни ўқиб-ўрганадилар ва тонг қоронғусидан шом тушгунча рўза тутадилар. Улар кўп вақтларини дуою ибодатларга бағишлаб, исломнинг хушфеъллик ва салимликка, адолат ва тинчлик-омонликка қилаётган даъватига жавоб беришга интиладилар, Худога ва бир-бирларига яқинлашмоқ пайида бўладилар.

Рамазон бизга ҳаётда ҳақиқий бойлик моддий эмас, маънавий мазмунга эга эканлиги: яъни Худонинг боқий раҳнамолиги ва саховатга тўлиқ раҳм-шафқати, яқинларимиз ва дўст-ёронларимизнинг муҳаббати, ҳамда ҳар бир одамнинг ўз виждонига кўра динга эътиқод қилиш эркинлигини ғоятда жиддий тарзда эслатиб туради.

Янги чиққан ой иймон ва маънавий янгиланиш даври келганлигидан дарак берган шу кунларда Ҳиллари ва ушбу байрамни нишонлаётган барча кишиларга энг яхши тилак-истакларимизни баён этаман.

Уилям Ж. КЛИНТОН

АҚШ Президентининг ушбу қутлови 31 декабр куни тонгда Америка матбуотида эълон қилинди.

Холуқ НУРБОҚИЙ

ҲОМИЛА ВА ТУҒИЛИШ СИРЛАРИ

(Қуръоннинг тиббий мўъжизаларидан)

Бу мавзуни изоҳлашдан олдин бир оятдаги мўъжизавий амрни эътиборингизга ҳавола қилмоқчиман:

«Унинг илми аралашмаса, мева қобиқдан чиқмайди, аёл ҳомила олмайди ва туғмайди....» (41-сура, 47-оят).

Илм тамомила илоҳий амр тимсолидир. Шундай бўлгач, ҳомила ҳодисасига алоқадор биологик маҳсулотлар тўғрисида нима учун алоҳида амр берилган? Имонлилар учун бу, бир ҳикмат эканлиги маълум. Ажабо, ҳомила ҳодисасида илоҳий илмнинг ўзига хос ҳиссаси нимадан иборат?

Яқин йилларгача ҳомила ҳодисаси аёл ва эркак майлларининг бирлашувидан иборат деб ҳисобланарди. 1950 йилдан кейин ДНКнинг кашфи, 1965 йилда хромосомалар таркибининг очилиши бу ҳодисалар биз ўйлагандан мураккаброқ эканини кўрсатди. Сўнгги йилларда олиб бориладиган тадқиқотларга кўра, бир инсонда 46-47 хромосома бўлар экан. Бу хромосомалар деярли 60000 генетик майл учун ётоқлик қилади. Уларни қандайдир маънода генетик шифрларнинг бир боғлам ленталари дейиш мумкин.

Бир аёлнинг тухум ҳужайраси мейоз деган махсус бир бўлиниш йўли билан ўзидаги генетик майлларнинг энг яхшиларидан ярмисини, яъни 30000 донасини бу хромосомаларнинг 23 донасига бахш этади.

60000 асос генетик шифрнинг ҳар бирини бир сонга ўхшатайлик, тухум ҳужайрасида навбат номери тартибсиз 30000 рақам бор. Бу 30000 рақам, 1 дан 60000 гача бўлган сонларнинг навбатсиз бир оломонидир. Масалан, 1, 17, 24, 25, 26, 105, 787, 6434, 14401, 23007, 54507, 58414 каби қай бири чиқиши номаълум бўлган майллар тухум ҳужайраларидадир. Бир инсон шаклини вужудга келтира оладиган 30000 карта, тухум ҳужайраларида нақд бўлмаган ҳолда яшириниб ётадилар. Бу айтганларимизни кундалик ҳаётимизнинг тили билан ифодаласак, шундай дейиш мумкин: онанинг тухум ҳужайраси туғилажак боланинг қулоғининг солинчагига оид, қошига ё бурнининг учига оид майлларга эга холос. Лекин қулоқ ҳажми, киприклар ва бурун тешиклари онанинг генетик картасида мавжуд эмас. Буларни бутун вужудга нисбатан олиб кўрилса, она чақалоқнинг ярим майлларини ташийди, деган хулосага келамиз. Аммо булар мунтазам яримни билдирмайди. Бир қанча аъзоларнинг, томирларнинг баъзи жиҳатларига оид майллар бор.

Бир тухум ҳужайраси ҳомилага айланадиган, яъни уруғланадиган пайтда унинг атрофида 250 миллион манет ҳужайраси (сперма) жойлашган бўлади. Ва бу ҳужайраларнинг ҳар бирида чиройли ҳаракат қилиб турган 30000 майл бордир. Ҳар бири 60000 рақамнинг чиройли ҳаракат қилиб турган 30000 донасига эга.

Тухум ҳужайраси булардан биттагинасида ўзида эшитмаган карталарни топиб, ўша билан ҳомилага айланиш ҳолатида бўлади. Ва бу ақл бовар қилмас номаълум картани топиб, у билан масалани ҳал қилиш учун энг кўпи билан 40 дақиқа муҳлати бўлади. Янада тушунарлироқ бўлсин учун бу манзарани бошқача мисол билан ифодалай: Сизнинг қозонингизда 1 дан 60000 гача бўлган сонларнинг 30000 донаси бор. Қаршингизга 250 миллион дона айрим-айрим тўрваларда карталар олиб келинган. Тўрваларнинг бирида она учун керакли бўлган, сизга етишмай турган карта (айтайлик, бурун тешиги) бор; 40 дақиқада бу тўрвани топишингиз керак. Шундай қилиб, имконсиз эҳтимол билан юзма-юз келасизми? Мана тухум ҳужайрасининг муаммоси шундан иборат. Бунинг устига устак ўзида етишмайдиган майлларни устун билувчи тухум ҳужайраси ёлғизгина рақамларга қараб ўтирмайди.

Ҳа! Яна буни қаранг! Тез ўзгарувчи майллар маълум бир макoннинг маълум бурчакларида тизилиб турган уч ўлчовли (яъни бўйи, эни ва узунлиги ҳар хил) аминокислота, (оқсил) фигуралардир.

Аллоҳнинг уқтиришича, илмингиз минг юксак бўлса ҳам, ҳеч бир урғочи ҳужайрани нормал илм қонунлари асосида иккиқат

(Давоми 4-бетда)

«Алпомиш»нинг минг йиллиги олдидан

ЎЗБЕК ВА ЎЗБЕКЛИК

ХАЛҚОНА ҚАРАШЛАР

Қайси бир донишманд халқнинг кимлиги, қандай куч-қудратга эгалиги, унинг маънавияти, ўзлигини англаши-ю феъл-атвори қандайлигини, миллий табиати, миллий ғурури, миллий виждони ва миллий қаҳрамонлигини англаш учун у яратган достонларига қулоқ солинг, бахши-шоирларининг қўшиқ-термаларни куйлашини тингланг, деган экан. Дарҳақиқат, ўзбек ва ўзбекликни, унинг феъл-атворидаги олижаноб, ибратли хусусиятларни, ўзига хос хислат-фазилатларни англаш, чуқуррoқ ҳис этиш учун унинг олтин мероси — қаҳрамонлик, жангнома, тарихий, романтик достонлари билан ҳам чуқуррoқ танишиш, ҳамма даврларда замоннинг овози, қулоғи ва дарди бўлиб келган бахши-шоирларнинг терма достонлари ва қўшиқ куйларини теранроқ тинглаш зарур. Ўзининг бағоят чуқур ғоявий мазмуни, бадиий баркамоллиги билан минг-минг йиллардан буён миллион-миллион кишиларни, хусусан, ёшларни ахлоқий-руҳий, маънавий эстетик тарбиялаш, халқимизнинг миллий ўзлигини англаш, ғурури ва виждонини уйғотишда «Алпомиш» достони муҳим ўрин тутиб келди. Мазкур қадимий қаҳрамонлик эпосининг аҳамияти ҳозирги кунда ҳар қачонгидан кўра ҳам буюкроқдир.

Зеро, биринчидан, халқ оғзаки ижодининг нодир дурдоналаридан бўлмиш бу достон мукаммал ҳолда қайта нашрга тайёрланиши билан жаҳон халқларига ўзбекнинг ўзлигини, бадиий даҳоси, ижодий қобилиятини, миллий салоҳиятини кўз-кўз қилади. Иккинчидан, халқимизнинг жуда қадимдан бой бадиий мероси бўлганлигини ва бу бетакрор хазина оғзаки ижро ва ижод давомида бизгача янада бойиб, мукаммаллашиб суяк суриб келганини тасдиқлайди. Учинчидан, мустақиллик авлодини маънавий, ахлоқий ҳамда жисмоний ҳар томонлама етук кишилар қилиб тарбиялашда, бошқа достонлар қатори, муҳим аҳамият касб этади. «Алпомиш» шу кунга қадар муайян маънода айтганда нисбатан ўрганилди. Аммо достон ҳар томонлама, таомон янгича тафаккур, янгича нуқтаи назардан, замон, мустақиллик, истиқлол талаб-эҳтиёжларидан келиб чиқиб жиддий таҳлил ва тадқиқ этишга муҳтож. Даставвал, ўзи мукаммал ҳолда ушбу туркумни ташкил этган ҳар учала достонни (Алпомиш», «Бева Барчин ёхуд Барчин Бека» ва «Ёдгор» достонларини. — М. М.) биргаликда мукаммал ҳолда нашрга тайёрлаш керак. Иккинчидан, мазкур туркум достонларини яратилиш тарихи — илдизларини белгилаш, уларнинг ёзиб олинган ва жонли анъаналарда яшаб келаётган версия ва вариантларини, қамраб олинган ижтимоий ҳаёт тарзи, мотивлари ва қаҳрамонлар образларини, ғоявий мазмуни ва бадиий хусусиятларини қиёсан, тарихий-типологик жиҳатдан жиддий тадқиқ этиш лозим. Шу нуқтаи назардан қараганда, ЮНЕСКОдай нуфузли халқаро ташкилотларнинг мазкур эпосни халқаро миқёсда минг йиллигини кенг нишонлаш ҳақида қабул қилинган тарихий қарори адабиёт, тарих, маданият, санъат тадқиқотчилари, хусусан халқ оғзаки ижоди муаммолари билан махсус шуғулланувчи биз фолклоршунос олимлар олдига жиддий, савобли вазифаларни қўяди. Бу ишларни бир нафас бўлса-да, орқага суриб бўлмайди. Чунки вақт кутиб турмайди. Биз бу ерда «Алпомиш» достонида акс этган юзлаб масалалардан бири — ўзбек ва ўзбеклик, миллий ғурур, миллий виждон, миллий ўзлик хусусида айрим фикр-мулоҳазаларимиз билан ўртоқлашмоқчимиз.

Даставвал, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, «Алпомиш»нинг бутун мағзи, руҳи, мазмун-маъноси, табиати, матни, куй-мусиқаси, ижро усули — барчаси бошдан оёқ ўзбеконадир. Қаҳрамонларининг ажойиб-ғаройиб туғилиши, ўсиб воягa етишишлари, ота-оналари, уруғ-аймоқлари билан муносабатлари ҳам ўзбеконадир. Ҳазрати инсон, Аллоҳнинг ердаги сарварининг ҳаёти, кураши, интилишлари, орзу-умидлари, хусусан соф муҳаббат, чин дўстлик, баҳодирона қаҳрамонлик, алплик, Ватан, миллат, уруғ-аймоққа юксак садоқат, одамийлик, адолатпешалик, қадр-қиммат, меҳр-мурувват, донолик, мардлик, жангарилик, қайсарлик, тантилик, номус-ҳаёлилик, адлу-эҳсонлилик, ориятлилик, яхшилик, қисқаси, иймон-эътиқодда бутунлилик, маънавият-маърифатда устуворлик каби юксак ва гўзал идеаллар ҳам достоннинг мазмуни ва руҳи ўзбеконалигини белгилайди. Шу боисдан ҳам, достон сюжети баёни қаҳрамонлар нутқлари ва бахши-шоирларнинг тилида «ўзбек», «ўзбеклик» иборасининг жуда кўп, ўринли ва мақсадли қўлланиши тасодифий эмас. Балки қонунийдир. Ҳа, «Алпомиш» бутунлайича ўзбек ва ўзбекона ҳаёт, ўзбекона қадриятлар, миллий урф-одатлар, удумлар, расм-русумлар, анъаналар, эътиқодлару ўзбекона феъл-атвор, миллий ҳис-туйғулар, тасаввурлар, муносабатлар, муаммолар, муомалалар мадҳиясидир.

Унда тасвирланган ўн олти уруғ — Қўнғирот эли ҳам, Бойсун — Қўнғирот диёри ҳам миллий, ўзбеконадир. Оила бирлиги, уруғ-аймоқ, қариндошчилик муносабатлари ҳам ўзбеконадир. Ўзбек халқ мақоллари орасида оддий, ихчам, лекин жуда чуқур фалсафий маъноларга эга бўлган «Бегона тупроқ — девона тупроқ», «Ватан гадоси — кафан гадоси», «Ватангадо бўлгунча, кафангадо бўл», «Ватанинг тинч — сен тинч», «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир», «Юриб қўрисанг ўзарсан, қўримасанг тўзарсан», «Элдан айрилган эллик йил йиғлар, юртдан айрилган ўлгунча йиғлар», «Юртинг омон — ўзинг омон», «Қуш бутоққа сиғинар, одам Ватанга», «Юртдан айрилганни ёв чопар» каби ўнлаб пурмаънолари бор. Мана шу ва бошқа кўплаб ўзбекона мазмун-маънога, миллий хусусиятга эга халқ донолигида акс этган мазмун «Алпомиш» достонидаги қаҳрамонлар нутқ-диалоглари, саъй-ҳаракатларию, мақсад-ниятларигача сингдириб юборилган. Алпомиш, Барчиной, Қалдирғоч ойим ва бошқалар қаерда, қандай вазият ва ҳолатга тушиб қолган бўлмасинлар, ўз она диёрлари, ўз қабилаларию элатлари соғинчи, дарди, ташвиш-надоматлари билан бўладилар. Ватан севгиси, юрт ишқи, уруғ-аймоқлари, ватандошлари меҳр-оқибати билан яшайдилар, ёнадилар. Бу туйғулар уларга куч-қувват, мадад бағишлайди.

Энди достондаги «ўзбек ва ўзбеклик» поэтик атамалари ҳақида. Бу атамалар жуда қадимий тарихий замонларда туғилди. Баъзи манбаларда қайд этилганидек, эрамиздан аввалги даврларда, ҳатто Искандар Зулқарнайн истилоси даврида «ўзбек» истилоҳи жаранглагани ва у катта куч ҳисобланганилигини қайд қилиб ўтмоқчимиз. Достоннинг бош қисмидаёқ ака-ука Бойбўри билан Бойсарининг Алпомиш билан Барчинойни адаштириб бешиккерти қилиб қўйишлари ўзбекона одат, удумнинг ёрқин кўринишидир. Алпомишни шоҳлик, сипоҳлик илмини ўргансин деб, Барчинойни эса «қўй соғдириб, чорвадорлик илмини ўргатайлик, қўй соғмоққа уста бўлсин деб» тарбиялашлари фақат ўзбекларга, ўзбекликка хос феъл-атворлардандир. Достонда яна ўзбакларнинг кигиз, бахмалларидан кубсимон шаклда қуббали қилиб ясалган кўчма уйлари ҳақида керакли маълумотларга дуч келамиз. Достонда «Ўзбаклар мазгили қандай, кўрайин, яхши-ёмонини англаб билайин», «оралама ўзбакнинг элига», «Ўзбакларга сени куёв қиламан», «Ўзбакларнинг яхши қизи бор бўлса», «Обберай ўзбакнинг сулув қизидан», «Ўзбак бойлар расмингни сўрайин», «Ўзбакнинг расми шундай бўлади», «Ўзбак қизи тайин айнаб қолади», «Ўзбак қизлари бари бўлар хизматкор», «Ўзбакларнинг ўзининг расми экан, расми қаъдасини ўзлари билдирди», «эса ўзбаки расм қилайлик», «сира ўзбак хоҳлайдиган бўлмаётир», «Ўзбак хоҳлайдиган шийдам бўлдингиз», «Бехабар ўзбакнинг қизи», «Ўзбак қизин оларман деб», «Бор бўлса, йўқ дема, ўзбакнинг қизи», «Ўзбакнинг қизисан, турган гажакдор», «Арзим эшит, ўзбак қизи, ақлим олар жоду кўзи», «Ўзбакнинг қизига бурилмай қўяқол», «Бўшалса ўлади, ўзбакнинг оти», «Қимматбаҳо экан ўзбакнинг оти», «Қўлтиғидан тўрт ярим газ қаноти, асл тулпор экан ўзбакнинг оти», «Авайлаб ўзади ўзбакнинг оти», «Ўзбакнинг қизи деб ҳалак бўласан», «Бир ўзбакдан изза бўлиб қоласан», «Барчинойни ўзбак оти олади», «Бошқа от минганлар ҳалак бўлади»каби характерли иборалар учрайди.

Ўзбекнинг қадим кийиниш-туриш тамойилларига ишоралар келади. Бир мисол: «Қоражон: — Эса ўзбаки расм қилайлик, — деб телпакни ташлаб, янги либослар кийиб, бошига салла ўраб чатаётир, сира шийдам бўлмайди, ғарпайиб кетаётир, сира ўзбак хоҳлайдиган бўлмаётир. Бурун — сўнг салла ўрагани йўқ, шийдамлаб ўрамоққа ўнғайи келмаётир. Қоражон айтди: — Биз ўзбак хоҳлайдиган бўлмадик». Бундай одатлар, удумлар, феъл-атвор, характер белгилари халқимизни чуқуррoқ тушунишда жуда қимматли.

XXI аср бўсағасида минг йиллик тўйини нишонлаш мўлжалланаётган «Алпомиш» лостони, жаҳон умумбашар олтин мероси, ўзбекнинг буюк бадиий кашфиёти сифатида ўзбекларнинг ўзига хос, бетакрор хусусиятлари, ўзлиги, миллий ғурури, қадриятларини намойиш қилади. Достоннинг босилиб чиққан матнини ҳар гал варақлаганда, ҳозирда ҳаёт бўлган бахши-шоирларимиз оғзидан жонли анъаналардаги ижросини эшитганда, янгидан янги маъно-мантиқларга, миллатга оид қизиқарли маълумотлар, лавҳалар, маънавий-эстетик, ахлоқий-руҳий тарбия билан боғлиқ ўринларга, гўзал бадиий кашфиётларга дуч келаверасиз. Ҳа, ижодкор ўзбек халқи бу буюк достони билан ҳар қанча фахрланса арзийди.

Минг йиллик «Алпомиш» достони халқимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаёти, оилавий-маиший турмуш тарзи, фалсафий дунёқараши ва интилишлари, ўзига хос одоби, узоқ йиллик тажрибалари, «ўтда ёнмас, сувда чўкмас, ўқ-ёй ололмас» қаҳрамонлари билан мустақиллигимизнинг шарафи учун хизмат қилади.

Малик МУРОДОВ,
профессор.

УЙДИРМА, ТАХМИН ВА АСЛ ҲАҚИҚАТ

«... Инсон расмини чизиш тақиқланган мусулмонлар юртида Бухоро гиламы, форс миниатюраси бунёд этилди».

Жан Ренуар. Париж.

«Кинорепортаж келажакни кўзлаб тасмага туширади». эмас, фақат бугунги кунни

В. Михайлов,. Москва.

Бу кўчирмалар ёнига «Туркистоннинг Россияга қўшилиши»нинг (!) «прогрессив роли» ҳақидаги сўзларни ёки Соҳибқирон Амир Темурга кейинги йилларгача берилиб келинган бирёқлама тавсифларни ҳамда Европада билдирилган бошқа фикрларни, баҳоларни келтирсак, бажаришимиз зарур бўлган илмий-назарий, педагогик, ташкилий, журналистик, ноширлик ишларимиз қанчалик кўплигини тасаввур этишимиз мумкин бўлар.

Юртимиз узоқ йиллар давомида жаҳон миқёсида минбарга эга бўлмагани, ўтмиш сабоқларини айта олмаганини, алломаларининг таълимотини тарғиб қилишга имкон ололмаганини, тарихий ҳақиқатга зид фикрлар айтилганида ҳам улар янглишлигини исбот қилишга шароит бўлмагани сабабли асоссиз «назариялар», янглиш тушунчалар ҳам илмий доираларда судралиб юраверди. Бунда илмий ахборот танқислигидан, тўлиқ бўлмаслигидан манфаатдор шахслар ҳам бўлган, шу каби «маълумотлар»ни йиғиб, бўрттириб, кенг тарғиб қилган бутун бир империя ҳам мавжуд эди. Бинобарин, бизда ҳақиқат йўлига тўсиқлар қўйишни тўхтатиш, сунъий тўғаноқларни енгиб ўтиш жараёни оғир кечди. Дамлар қурбонсиз ўтмади.

Қадимдан мусулмон маданияти туфайли абстракт фикрлаш қобилиятлари шаклланган, такомиллашган қалам соҳиблари мумтоз шеъриятимизда мажозий ифода йўллари тараққий этишини таъминлаган эдилар. Шарқда шеърият, унинг фалсафаси қадимдан карвонбошилик қилиб келган. Жозибали, таъсирчан, теран мисралар муайян юртнинг менталитети, ўзига хослигини ҳамиша образли бир тарзда ифодалаб келган.

Эндиликда ўрганилмаган ёки бир ёқлама тадқиқ қилинган соҳаларга, ўтмиш саҳифаларига, тарих машъалларига мустақиллик даврининг илмий концепциялари билан қуролланган ҳолда назар ташлаш зарур кўринади. Шунда янги методологик асослардан (жумладан, аудиовизуал санъатларни, журналистикани тадқиқ қилишда орттирилган тажрибадан) келиб чиқиб иш олиб борилиши қатор муаммоларга ойдинлик киритиши мумкин. Чунончи, мумтоз шеърият, номачилик, миниатюранинг одатдаги, анъанавий таҳлили жараёнида кўзга ташланмаган жиҳатлари маълум бўлади. Миллий кино, ТВ да шажара масалаларини ёритиш учун қадам қўйилади, айниқса шакл, ранг, чизиқлар танлашда ўткир зеҳнини, бой бадиий бисотини, даҳосини, билимини намойиш этган Шарқ мусаввирларининг ижоди хусусиятлари, психологияси, умуман уларнинг ўзига хос устахоналари сирларига алоқадор гносеологик хулосалар илгари сурилишига олиб келади. Бу эса мусулмон маданиятларининг барча кўринишларидан мутолаага, ижодга, изланишга даъват борлигини кўрсатишга имкон беради. Жан Ренуар тилга олган миниатюранинг анъанавий таҳлили эмас, синтетик табиати ила тез ривож топган ва машҳур бўлган кино, ТВ санъатлари ҳамда улар ҳақидаги илм нуқтаи назаридан ўрганилиши ҳам самарали кўринади. Шунда Шарқ мусаввирлари қўллаган динамик композиция воқеаларни, ҳолатларни, ҳаракатни даврий изчилликка қаттиқ риоя қилган ҳолда таърифлаб берганини кўрсатиш мумкин бўлади. Шарқ поэзияси таъсирида вужудга келган миниатюрада қўлланган композициянинг ўзи улкан кашфиёт бўлганини қайд этамиз. Биз кўрган Дрезден галерейси, Амстердам марказий музейи, Луврнинг ҳашаматли заллари, Пекиннинг саройлари, Брюггенинг кўргазмалари, Бухарестнинг қасрлари, Куала Лумпур, Бонн, Келн, Дюсселдорф, Белград, Берлиннинг тарих, маданият фондларида бундай бадииёт хазинасини учратмадик. Шу боис юксак эстетик чўққиларни забт этган Европа маданиятини қадрлаган, эъзозлаган ҳолда, у ёқларда минитюра, Бухоро гилами ҳақида енгил-елпи гаплар айтилишига барҳам берилиши бизнинг илмий ишларимизга ҳам, ижтимоий фаолиятимизга ҳам боғлиқлигини ҳис этиб туришимиз зарур.

Абу Райҳон Берунийнинг қадимги халқлар турмуши, одат ва анъаналари ҳақида ривоят ва афсоналар ахборот бериши ҳақидаги чуқур мулоҳазаларини назарда сақлаган ҳолда В. Михайловнинг «репортаж фақат бугун учун хизмат қилади» деган хулосаси ҳақида ўйлаб кўринг, у нимага асосланган?

Ҳаётни безаб, бир ёқлама тасвирлашга бўлган даъват туфайли пайдо бўлганмикин? Бошқа сабаблар ҳам бормикин? Ҳаттоки халқ оғзаки ижодиёти намуналари мозийдан хабар етказиш билан бирга минтақа халқларининг орзу-умидларини, психологиясини ўрганишга имкон яратади-ку? «Тоҳир ва Зуҳра» афсонаси Чингизхон қўшинларига қарши курашган халқнинг айни вақтдаги баҳодирлигини, эрксеварлигини, бой маънавиятини, олийжаноб ҳис-туйғуларини, чин севги қадрига етишини, адоват-хиёнатни қоралашини ҳамиша эслатиб туради. Таъкидлаймиз, буюк аллома Беруний башорат қилганидек, халқ оғзаки ижодиёти маҳсуллари эл-юрт ҳақида бизга маълумот етказиш билан бир қаторда, унга таъриф ва тавсиф беради. Бу ўринда қомусий билимга эга бўлган олим афсонаю ривоятларда ҳаётнинг икир-чикирларига ўрин бўлмаслигини, талқинда фақат оқ ва қора туслар, «яхши» ва «ёмон»ни таърифловчи сўзлар учрашини ҳам назарда тутганига ишонамиз. Бинобарин, ҳаёт лавҳаларининг биргина «қатламини», қаҳрамонлар дунёсининг бир-икки қиррасини бўрттириб кўрсатган ҳикоят, ривоят, мақом куйлари эстетик завқ бериш билан бирга муайян давр руҳини авлод-наслларга етказади, ижодкор халқнинг ниятлари қандай бўлгану, пировардида нима бўлгани ҳақида тушунча беради. Бу маънода у ягона манба бўлиб қолади. Бундай бой ва таъсирчан ахборотга математика ҳам, мантиқ ҳам, бошқа фанлар ҳам эга эмас. Осмон фалакка бўй чўзган минора бинокорнинг диди, ақл-заковати, машаққатли меҳнатидан дарак берадию, биз тилга олган мураккаб жараён — бунёдкор халқнинг психологиясини ўрганиш жараёнини тадқиқ қилишимизда кўмаклашиши даргумон бўлади. Номачилик жанрига мансуб асарлар-чи? «Муҳаббатнома» ҳам, «Бобурнома» ҳам, бу жанрда яратилган бошқа асарлар ҳам XIV-XV аср учун ҳам, ҳозирги кун учун ҳам ранг-баранг маълумотга, кузатишларга, жуда қимматли ҳаёт лавҳаларига бойлиги билан айниқса қадрли эмасми?

Мақоламиз бошида келтирилган кўчирмалардаги фикрларни ҳаётимизга тадбиқ қилиб бўлмаслигини исботловчи бошқа далилларни кўплаб келтириш мумкин. Баъзи мулоҳазаларга, илмий доираларда аксиома сифатида айтилиб келинган янглиш фикрларга бир жумла, ҳатто уни инкор этувчи биргина сўз билан ҳам жавоб бериш мумкин. Масалан, «Бир мамлакат иккинчисини колония қилиши прогрессив омил бўлишини ким хаёл қилган?» каби риторик савол билан чекланиш ҳам мумкин. Лекин бундай янглиш, ҳақиқатдан йироқ «концепциялар»га илмий равишда ёндашиш, уларнинг туб моҳиятини очиш, ўлкамиз менталитетидан келиб чиқиб баҳолашни мустақиллик, тикланиш даври талаб этмоқда. Уйдирмаларга илмий жавоб берадиган, тахминларга қарши асл ҳақиқатни қўядиган вақт келди.

Ҳамидулла АКБАРОВ,
профессор

МИЛЛАТНИНГ ҲАСРАТИ

Асримиз бошларида шаклланган жадидчилик ҳаракатининг биринчи галдаги вазифаси Туркистонда маориф тизимини ислоҳ қилиш ва янги мактаблар («Усули савтия») очиб, унда миллат ёшларини саводли қилиш эди. Албатта, бош мақсад — мазлум миллатни маърифат алалоқибат ИСТИҚЛОЛ сари етаклаш бўлган. Бироқ, бунинг учун юқорида айтганимиздек, ишни янги мактаблар очиш, улар учун дарслик-қўлланмалар яратишдан бошлаш лозим эди. Бу борада айниқса, С.Сайдазизов, Мунаввар қори, А.Авлоний сингариларнинг хизматлари таҳсинга лойиқ. Бу иш нафақат Тошкент ёки Қўқонда, шунингдек, Самарқандда ҳам ҳар қандай тўсиқларга қарамай жадал олиб борилган. Бу ерда фаолият юритган М.Беҳбудий, С.Ажзий, А.Шакурийлар қаторида Сайдаҳмад Васлийни ҳам айтиб ўтиш жоиз.

1869-1925 йиллар яшаб ижод этган Сайдаҳмад Васлий Самарқандий бадиий ижоднинг турли жанрларида қалам тебратган шоир, олим, таржимон, публицист ва ниҳоят машҳур мударрис бўлган. Унинг шогирдларидан ажойиб маърифатпарвар Ҳожи Муйин ёзади: «... Самарқандда 1903 нчи йили очила бошлағон янги мактаблар учун бошлаб китоб бостирғонлардан... ҳатто Самарқандда кўп вақт давом қилғон 1-2 мактабнинг очилишиға Васлий сабаб бўлғондур» (Ҳожи Муйин «Васлий», «Маориф ва ўқитғучи» жур., 1925 йил, 9-10-қўшма сонлар). Дарҳақиқат, у тожик тилида яратган «Баёнул-ҳуруф» номли алифбо дарслигини 1903 йилдаёқ нашр қилдирган эди. Ўзбек тилида яратган дарслиги бирмунча кейин, 1910 йили дунёга келди. «Адабуд-дин ёхуд миллий шеърлар мажмуаси» дея аталган ушбу дарслик даставвал, 1910 йил Тошкентда чоп этилган. Сўнгра, 1911-16 йилларда икки марта қайта нашр бўлди. Хўш, шундай қисқа давр (5-6 йил) ичида уч бор қайта нашр қилинган мазкур дарсликнинг бош ғояси, етакчи мазмуни нима эди? Мундарижасичи?

«Адабуд-дин»нинг бошлама сўзида шундай ёзилган: «Бу рисола миллати исломиянинг аҳволи ҳозирасини энг маъюсона ва мустадиёна бир тариқ ила тасвир этилмиш ҳасрат ва надомат манзумаларидан иборатдур. Макотиби ибтидоиянинг 2 нчи синфина Туркистон муаллимлари тарафидан қабул ўлунуб дарс жадвалина киритилмишдур». Бундан икки нарса англашилади — биринчидан, мазлум миллат аҳволи назмга солинган, иккинчидан, мазкур китоб дарс жадвалига киритилган ва бошқа ўша даврда тузилган дарсликлар қатори «усули савтия» мактабларида ўқитилган.

Китобдан турли мавзу ва ҳажмдаги 9 та шеърий намуна ўрин олган. Уларнинг барчасида маърифат, миллат, эрк ва озодлик ғоялари етакчилик қилади. Шоир миллат бошига тушган кулфатни ўз шахсий ғамидек қабул қилади:

Миллатимиз хастау
бемордур,
Омилар ўртасиға
кўп хордур,
Кўнглимиз анинг
ғамидин зордур,
Сийнаи миллат
дўлу озордур.

Муаллиф ўз шеърларида иттифоқ, камтарлик, ростгўйлик ва илм кабиларни улуғласа, замонасидаги ўзга дарсликлардаги каби ихтилоф, кибр, риё, илмсизлик каби иллатларни кескин қоралайди. Миллатнинг ночор аҳволидан беҳад изтиробга тушган шоир ёшларга мурожаат қилиб дейди:

Сиз мактаб ичра
соҳиби жазму яқин ўлинг,
Ғайрат эдингу олими
аҳкоми дин ўлинг,
Ислоҳу иттифоқу
ривожа қарин ўлинг,
Сиздан етар тараққийи
миллат, амин
ўлинг,
Эй муслимин
жужуқлари иҳком
истариз
Сиздан ривожи миллат,
ислом истариз!

Узоқ йиллар мударрислик қилган Васлий Европа ва ўз ватанидаги миллат истиқболига, ёшлар келажагига бўлган эътиборни ўзаро қиёслар экан, бу ишларга нисбатан Туркистондаги эътиборсизлигу лоқайдликдан бениҳоя ғамга ботади ва ундан қутулиш йўлларини излайди. Бу кўргиликларнинг бош сабаби мактаб ва тарбиянинг ночорлиги, маърифатсизлик, илмсизлик деган хулосага келади:

Бизлара бир мактаби
обод йўқ,
Мактабимиз вор
анго устод йўқ,
Тарбияти зумраи
авлод йўқ,
Оҳ, бизи диллариза
шод йўқ...

Бироқ, бу билангина иш битмайди. Илм-маърифатга эришгандан сўнг унга амал қилиш керак,

Ҳар илм/г/а амалу,
амал/г/а илмдур зарур,
Бу иккисиз ривожи
миллат кўрулмади.

Ҳа, шоир ҳақ. Илмсиз амалнинг нафи бўлмаганидек, амалсиз илм ҳам «Қуруқ дарахт кабидур. Қуруқ дарахт ҳеч мева ва самара бермас, куйиб кул бўлур» — таъкидлайди у бир ўринда.

Дарсликдан ўрин олган маснавийлар болаларга хос содда ва равон тилда ёзилган. Унда шоир ўқувчи бола тилидан гапириб устоз, китоб, мактаб ҳақида чиройли ташбеҳлар яратади. Чунончи, устозни улуғлаб шундай мисралар битади:

Ота-онам каби
устодим яхши,
Гулистон ичрадур
шамшодим яхши.
Кўрармен яхши
устозим бобомдан
Не балки, яхшидур
ота-онамдан.

Ўқишни дунёдаги жамики ишлардан аъло билган Васлий китобни нур манбаи қуёшга, саҳифаларини эса, жаннат ҳурларига ўхшатади.

Яна яхши
кўрадурман китобим,
Китобимдур
чироғим, офтобим.
Анинг нури ила
кўнглимдадур нур,
Китобим жаннату
қоғозлари ҳур.

Албатта, замонасидаги ўзга дарсликлардаги сингари бу ҳам одоб-ахлоқ, чин инсонийлик ҳислатларини улуғловчи панд-насиҳат шеърлардан холи эмас. Масалан, китобга киритилган ҳар икки ғазал ана шу руҳда бўлиб, улардан бири «Иттифоқ надур?» деб номланади ва қуйидаги мисралар билан бошланади:

Ҳар насил қавмнинг
тараққийси нишон
иттифоқ,
Ҳар қаю миллатнинг
истиқболи шон
иттифоқ.

18 байтдан иборат ушбу ғазалда шоир иттифоқни, бирдамликни ҳар қандай тараққиётнинг бош мезони деб ҳисоблайди, ўзаро ихтилоф ва низолар тараққиётнинг заволи, миллатнинг кулфати эканлигини қайта-қайта уқтиради.

... Ихтилофнинг уйи
ёнсун,этди миллатни
хароб,
Эмди обод айласун
файзи омон иттифоқ.
..Асрлардур сончалин
сизга тикон ихтилоф,
Эмди мўъминлар,
ўлунглар гулистон
иттифоқ.

Шуни айтиш керакки, Васлий ижодида дин ва миллат битта, ягона тушунчани ифодалайди, яъни унинг назарида миллат бу — бутун ислом дунёси. Шунинг учун ҳам унинг шеърларида бу иккала тушунча доимо ёнма-ён, бири иккинчисини тўлдириб келади.

Умуман, маърифатпарвар шоир Сайдаҳмад Васлий ижодининг бир бўлаги бўлган мазкур китоб маърифат, эрк ва истиқлол ғояларини тараннум этиш билан нафақат ўз даври, балки замонамиз қарашлари билан ҳам ҳамоҳангдир.

Жуманазар МЕЛИҚУЛОВ

ВАСЛИЙ

***

Ота-онам каби устодим яхши,
Гулистон ичрадур шамшодим яхши.

Кўрармен яхши устодим бобомдан,
Не, балки яхшидур отам-онамдан.

Манго ҳар нарса билмоқ бўлса
вожиб,
На вожиб, балки ҳар илм муносиб.

Манго ўргатодур устоди доно,
Анинг таълимидин бўлғум тавоно.

Яна яхши кўрадурман китобим,
Китобимдур чироғим, офтобим.

Анинг нури ила кўнглимдадур нур,
Китобим жаннату қоғозлари ҳур.

Китобим ўқубон ҳар дам кўрармен,
Агар билмас ери бўлса сўрармен,

Манго устодим ани(нг) яхши айтур,
Кўнгил билгон сори кўб шод қайтур.

Ўқумоқдан манго ўзга равиш йўқ,
Жаҳонда ўқумоқдин яхши иш йўқ.

Ўқумоқ бирла ёзмоқ иккиси хўб,
Манго бу иккиси мақсуду марғуб.

Умид ила келурман ушбу мактаб,
Ўқув, ёзувни бергил манго ёраб.

«Мактабга муҳаббатли бола» шеъридан.

***

Мен ҳар кун мактаба кетармен,

Ҳар ўқуғонимда саъй этармен.
Ўргатса манго не нарса устод,
Жоним ила ани айларам ёд.

Ҳар кас ўқумоқни қилса пеша,
Билсун ўқуғонини ҳамиша.

Ким қилса ҳамиша саъйу такрор,
Мулло бўлар ул хўжаста кирдор.

Ман ақлими бошим узра тўплаб,
Ҳар кун кетарам ҳамиша мактаб.

Устод сўзини ёд этармен,
Саъй ила кўнглимни шод этармен.

Дарсимға ҳамиша кўшишим бор,
Мактабда мудом шу бу ишим бор.

Ҳақдан тиларам ҳамиша ҳожот,
Яъни ўқурам шу бул муножот:

«Ёраб манго илмни писанд эт,
Атфоллар ичра сарбаланд эт..»

«Ўқувчи бола оғзидан» шеъридан

ИЗОҲЛАР

Дўлу — тўла
Эдингу — қилинг
Аҳком — ҳукмлар
Қарин — қариндош, яқин
Иҳком — маҳкамлик, матонат
Пурнур — порлоқ, нурли
Ижтиҳод — тиришмоқ, ғайрат кўрсатмоқ
Бадахши — «Бадахшон» сўзининг вазн талабига кўра ўзгариши
Тавоно — кучли, қудратли, соғлом
Марғуб — ёқимли, маъқул
Қас — киши
Хужаста кирдор — муборакли, бахтиёрлик
Кўшиш — ҳаракат, тиришиш

«ОЛТИН ДЕВОР» ТИРҚИШИДАН

ПОКИСТОНЛИ ЎЗБЕКЛАР

Шундай қилиб, ўзбек қондошларимиз билан ҳазил-мутойибалар қилиб, йўл юриб, йўл юрсак ҳам мўл юриб кечга томон Исломободга етиб келдик.

Бизни шаҳарга кираверишШоҳкўча бўйидаги полиция қароргоҳи олдида Изҳор ул Ҳақ билан Асадуллахонлар кутиб туришган экан. Мен қисқа вақт ичида жуда қадрдон бўлиб қолган дўстлар билан хайрлашдим.

Машиналар жилиб бир-биридан беш-олти қадамча узоқлашганди, бирдан «Ниссан»нинг орқа эшиги очилиб, Абдубоқининг боши кўринди:

— Ака, — деди у менга мурожаат қилгандай, — яна баъзи қўполроқ ҳазил-ҳузул гаплар қилган бўлсак, ёзиб юрманг. Биродарларимиз ўқиб ҳайрон бўлишмасин. Лекин манаву «доктор Қози калон» жанобимиз ҳақида қанча ёзсангиз арзийди. Китобни кўп ўқийдилар!

Мен хўп бўлади дегандек қўл ишораси қилиб қўйдим.

* * *

Биз Изҳор соҳиб билан у кишининг ижодхонасида «Олтин девор»даги айрим ўзбекча қочиримли ибораларнинг урдудаги муштарак лаҳжасини излаб, китоб кўриб ўтирардик.

Эшик қўнғироғи жиринглаб, бироздан сўнг хонага баланд бўй, ёши етмишлардан ошганга ўхшаб кўринса-да, бардам, қадди-қомати расо, сочларига оқ оралаган киши кириб келди.

У соф ўзбекчада гапира бошлади:

— Сизни кўриб бўладими, укажон. Шундоқ яқин жойда турар экансизу, бизникига бир айланиб ўтай демайсиз!

Ҳозир Исломободдаги элчихонамизнинг кўпчилик ходимлари янги — яқинда ишга келишган. Шунинг учун уларнинг аксарини яхши танимасдим. Бу кўриниши салобатли кишини элчихонамизнинг янги ходимларидан деб ўйладим-да:

— Бизлар ҳам яқинда келдик, — дедим.

— Хабарим бор: «Олтин девор»ни қўймоқчисизлар. Мен у томошани Тошкентда кўриб эдим. Бу ерда кўрсатилса, катта қизиқиш уйғотади.

Суҳбат давомида маълум бўлдики, бу киши Шамсиддин Туркистоний бўлиб, уйи сал наридаги маҳаллада экан.

— Сиз соф ўзбекчада гапиришингизга қараганда, бу томонларга яқинда келиб қолган бўлсангиз керак, — дедим у кишига қизиқишим ортиб.

— Э, қайда ука, анча бўлган Анжандан чиқиб кетганимизга. Олтмиш беш йилдан ошяпти. Ўшанда мен анча ёш бўлганман. Соф ўзбекчада гапиришимга келсак, ким ўз она тилини унутади. Сут билан кирган, жон билан чиқади дейдилар-ку! Ватандошларни кўрсам, икки оғиз суҳбатини олсам, кўнглим тоғдай кўтарилиб кетади. Вақтингиз бўлса, ука, бизнинг ғарибхонага кечга томон айланиб ўтинг, бир пиёла чой қуйиб берай...

Исломободда ҳам замонавий шаҳарлардаги каби адреслар ўта қисқа ва лўнда ёзишга ўтилган. Масалан: шаҳар туманларга бўлинган. Улар алифбе тартиби бўйича бош ҳарф билан белгиланади. Ундан кейин мавзе, «сектор» ёки маҳалла, кўча, бино ва ундаги хонадонлар ё ҳовлилар махсус рақамлар билан юритилади.

Биз «А-9/1, 28-101» адреси бўйича Нажмиддин ака Туркистоний ҳовлисини қийналмай топдик. Шундоқ Изҳор Соҳибга яқин жойда экан.

«Ғарибхона» катта темир панжарали дарвоза орқали кириладиган, олдида кўкаламзор майдони бор, икки қаватли кўркам иморат экан. Нажмиддин ака ҳовли ялангликига кираверишда ўнг тарафдаги кенггина меҳмонхонага бошлади бизни. Дид билан қисман Оврупа русумида жиҳозланганди бу ер. Диван, юмшоқ креслолар, ўртада катта стол бўлиб, атрофига серҳашам курсилар қўйилган. Деворда турли суратлар... Диққатимни тўрдаги тилла ранг рамкага солиб, осиб қўйилган кекса нуроний кишининг фотосурати тортди.

— Падари бузрукворимиз, — дея тушунтириш берди хонадон соҳиби суратга қараб қолганимни сезгач, ва қўшиб қўйди, — отлари Нурбаҳор Мирабдулло. Ўн саккиз йил аввал 85 ёшларида қазо қилганлар. Қабрлари Равалпиндида. Бобом 99 ёшда бандаликни бажо келтирганлар. У кишининг қабрлари Кобулда...

Шундан кейин Нажмиддин ака қандай қилиб Ватанни тарк этиб чиқиб кетишгани ҳақида бир пиёла чой устида ҳикоя қилиб берди.

— Ўттиз иккинчи йили қулоқларни тугатиш, одамларни колхозга жалб этиш ишини жадаллаштириш учун Анжанга ҳарбийча кийиниб, тўппонча таққан малла сочли ўрислар келди. Улар аввал бойроқ ўтган мол-мулкли кишилар борки, тутиб олиб кетиб қамайверди. Уларнинг бор-бисотини мусодара этиб, узоқ юртларга бадарға қилди. Ўша пайт ўзига тўқ киши ҳисобланган бобомнинг иккита ўғиллари бўлган. Яъни Мирпўлат амаким билан менинг отам! Мирпўлат амакимни уч-тўрт оғайниси билан комиссарлар тутиб олиб, отанг қаерда, молларинг, бойликларингни яширган жойни кўрсат деб роса қийнайди, қаҳратон совуқда устидан пақирлаб сув қуяди. Лекин улар ҳеч нарса айтишмайди. Амаким ва унинг бир нечта шерикларини совуқда қийнаб ўлдирилгани, катта дала этагидаги хандаққа олиб ташлагани ҳақида хабар келади. Бобом ярим тунда отам ва яна бир нечта киши билан келиб, марҳумларни ювиб-тараб кафанлашади. Жаноза ўқиб, нарироқдаги қабристонга кўмишади. Шунда бобом юртни ёвуз махлуқлар босди, уларда имон-эътиқод йўқ, бизнинг бошимизга ҳам шу кунларни солиши мумкин деб, ҳаммамизни олиб, Анжандан чиқиб кетадилар.

Ўшдан Қашқарга келиб уч-тўрт йил яшадик. Сўнг Қорақурум йўли орқали кўч-кўронимизни от-араваларга юклаб Кашмирга ўтдик. Тижорат билан шуғулландик. Иккинчи жаҳон уруши бошланганда Равалпиндига келиб, муқим туриб қолдик. У ерда «Пурана қила» — «Эски қалъа» маҳалласи бўлиб, истиқомат қилувчиларни кўпи ўзбеклар эди.

Эллигинчи йиллардаги бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди: тоғни урса талқон қиладиган забардаст, девдай қад-қоматли бир ҳамюртимиз бор эди. У тўсатдан қаттиқ бетоб бўлиб қолди. Унинг кулбасига кириб, ҳолидан хабар олиб турардик. Бир куни аҳволи оғирлашиб, оқсоқолимиз орқали ҳаммани кулбасига чорлади. Ўртада, чорпояда аранг нафас олиб ётар — атрофдагиларга қарашга ҳам мажоли йўқдай эди. Бирдан у қаддини ростлаб бизга тикилди ва шердай наъра тортиб, ватандошлар, деди кўзларида ёш билан, иншоаллоҳ, қутлуғ замонлар келиб, ўз киндик қонимиз тўкилган тупроқдан жудо этган нопок босқинчиларнинг шум қадамидан юртимиз мусаффо бўлса, у томонларга йўлингиз тушса, бир кап тупроқ олиб келиб, мен бечоранинг қабрим устига сочиб юборинглар. Ўтиниб сўрайман, шу илтимосимни унутманглар. Ана ўшандан кейингина у дунёнинг қийноқ-азобларидан қутулиб, гўримда тинч ётсам керак. Рози бўлинглар, У-ф-ф... — деди-да, жони узилди... Мен ўтган йили Ўзбекистондан бир сиқим тупроқ олиб келиб, унинг васиятини адо этдим. Елкамдан оғир юк ағдарилгандай бўлди.

Насриддин ака мусофиротда кечган узоқ йиллик ҳаёти йўлини қисқача ҳикоя қилиб бераркан, бир лаҳза хаёл суриб қолди, кўзларида ёш қалқиди.

— Ҳамма нарса муҳайё, Исломободнинг энг сўлим ва кўркам жойларидан бирида яшаркансиз, — дея яна у кишини суҳбатга тортмоқчи бўламан. Гурунгдошим нима демоқчилигимни дарров илғаб олди:

— Э, ука, ҳамма нарса бор. Етарли. Куёвларим топармантутарман. Рафиқам Худоёрхон авлодидан. Қизларимни ўзимизнинг Туркистонлиларга турмушга берганман. Ўзимнинг ҳам ишим ёмон эмас, фабрикам ишлаб турибди. Фақат Ватан соғинчи қийнайди мени. Кечалари тушимга кириб чиқади ўша Анжан томонлар. Бу бойликларнинг ҳаммасидан юртимнинг бир сиқим тупроғини афзал кўрардим! — Сўнг Нажмиддин Туркистоний овозини пастлатиб қўшиб қўяди, — юртнинг қадрини фақат мусофиротда юрганлар билади!

Ҳа, мен хонадонида меҳмон бўлиб ўтирган бу кишининг турмуши яхши. Ҳатто, ҳозир бизда пайдо бўлаётган янги «бой»лардан ҳам кўп даражада аъло. Юзлаб кишилар ишлайдиган катта корхонаси кун сайин фойда келтириб турибди. Лекин кўнгли ярим... Фақат Она-юрт соғинчи билан яшайди.

* * *

Мана, сизга Покистон мамлакатида мен йўлиққан ҳар хил тақдир, ҳар хил тоифадаги ўзбеклар. Улар ҳақида баҳоли қудрат ҳикоя қилдим. Аслида, бу кишилар Покистонлими!...

Бундан бир неча йил аввал Мозори Шарифлик Нурулла Тўлақоний Ўзбекистон радиоси орқали қизиқ бир воқеани сўзлаб бергани эсимда: узоқ Малайзиянинг пойтахт кўчаларидан бирида кета туриб у кишининг қулоғига таниш оҳанг чалиниб қолади. Ҳайдовчидан машинани тўхтатиб, орқага юришни илтимос қилади. Бундоқ қараса, кўча беткайидаги кичик дўкончада магнитофондан таралаётган «Ўзбегим» қўшиғига маст бўлиб, кўзларини юмганча тебраниб, кексароқ бир киши ўтирибди. Шубҳасиз, шу дўкон эгаси. У қўшиққа чунонан берилиб кетганки, ҳатто ичкарига меҳмон кириб келганини ҳам сезмайди. Ниҳоят, куй тугагач, салом-алик қилишади.

— Ўзбекистонлимисиз? — деб сўрайди дўкондор ҳайрат билан.

— Нима фарқи бор, қаердаки бўлмай, ўзбекман, — дея жавоб қайтаради меҳмон.

— Оҳ, ўзбегим, мени йўқлаб келган қадамларингизга ҳасанот, — дўкон эгаси чопиб келиб, Тўлақонийни бағрига босади ва қўярда қўймай уйига олиб кетади. Икки кун меҳмон қилади.

Энди, буларни ким, қандай ўзбек деб ёзай...

Бизга қарийб етмиш йилдан зиёд «раҳнамолик» қилган «буюк оғалар» «одоб билан саломингни бергин-у ўтиб кетавергин» (Абдулла Қаҳҳор) деган шарқона бағрикенглик тушунчасини англаб етмасдилар. Ҳар қандоқ миллат биз турганда орқароқда юриши керак деган калондимоғлик ақидасини «қонунлаштириб» олгандилар ва шуни «миллатлар тенглиги ва ҳақ-ҳуқуқини кимсатмаслик» ниқоби остида амалга оширадилар. Яна, бу дунёда «совет ўзбеклари»дан бошқа ўзбеклар йўқ, бор бўлса ҳам барчаси синфий душман деган тушунча онгимизга сингдирилган, улар ҳақида ёзиш, бирон жўялироқ маълумот бериш мумкин эмасди. Ҳатто бир пайтлар Алишер Навоий «чет элли» бўлганлиги учун ундан воз кечиш кераклигини талқин қилишга уринганлар ҳам бўлган дейишади.

Мен бугун ўтмишнинг қора кўланкаси бўлиб қолган «анъана»ни бузиб, хориждаги ватандошларимиз ҳақида қисқача ҳикоя қилиб ўтдим холос. Улар Покистон-Афғонистонлими, Малайзия-Арабистонлими ё бўлмаса Америкалими — фарқи йўқ, тилдош, дилдошлар ҳақида ёздим. Чунки ўзбек деган бу миллат қаерда бўлмасин, бир-бирини риштадорлик иплари узвий боғлаб туради. Эт билан тирноқни ажратиб бўлмагани каби, уларни ҳам айириб бўлмайди.

Дадахон НУРИЙ

МУХТОРИЯТ ҒОЯСИ:

тарихи, амалга ошиши, ҳалокати

XX аср Туркистон тарихига чизгилар

Озарбойжон турк федералист фирқаси («Мусовот»)нинг дастуридаги «Давлат тузилиши» қисмида бу янада очиқроқ кўрсатилган:

«4) Ҳар бир автоном бирлик мудофаа масалаларида, ташқи сиёсатда божхона ва пул тизимида Русия билан боғланган бўлиб, унинг бўлинма федератив қисмини ташкил этади».

Синчиклаб эътибор берилса, мазлум миллат (халқ)лар ўша пайтда Русиядан талаб этган мустақилликлари тўлиқ бўлмай, ярим мустақилликдан иборат эди. Уларнинг энг катта орзуси ўзлари махсус ҳудудга эга бўлиб, бу ҳудудга тааллуқли маҳаллий ва миллий, маданий масалаларни ўзлари мустақил ҳал этиш ҳуқуқига эришиш бўлган.

Кўрамизки, умум Русия мусулмонларининг 1917 йилда бўлган 1-съездида мазкур масалада, асосан икки хил қараш атрофида баҳс юритилган: биринчи қараш — Русия унитар демократик республика бўлиб қолиши керак: унинг таркибида мусулмонлар ўзларининг миллий-маданий автономиясига эга бўладилар. Иккинчи қараш — Русия федератив халқ жумҳурияти бўлиб, турк-татар қавмлари яшаш жойларининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ё миллий-маданий, ё тупроқли (территориал)-миллий автономияга эга бўлишлари лозим. Жумладан, татар қавмлари Русия ҳудудида кенг тарқалиб яшаганлари учун уларга миллий-маданий автономия берилиши кўзда тутилган. Кавказ, Туркистон ва Сибирда ғуж бўлиб яшаётган маҳаллий аҳоли учун миллий-территориал автономия бўлиши маъқул кўрилган.

Умум Русия мусулмонларининг 1-съезди 271 овозга қарши 46 овоз билан иккинчи таклифни қабул қилган.

Миллий-маданий автономия низомномаси умум Русия мусулмонларининг 1917 йил 21-31 июл кунлари Қозон шаҳрида бўлиб ўтган 2-съездида қабул қилинади. Миллий-маданий мухториятнинг асослари ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилмоқ учун мазкур низомномадан икки параграфини келтиришни жоиз деб биламиз.

«МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ МУХТОРИЯТНИНГ АСОСЛАРИ

1) Ҳукумат бизнинг динимиз ва тилимизга оид ишларимизга, таълим, тарбия ва бошқа маданиятга мутааллуқ ишларимизга ҳеч бир турли қотишмайдир. Миллий ишларимизни идора этув учун керак бўлғон муассасаларни ясов, оларни не равишда ташкил этув, оларнинг иқтидорларини таҳдид этув, турли муассасаи миллиялар орасиндаги муносабатларини тайин этув — булар ҳар бириси дохилий (ички) Русиядаги мусулмон турк-татарларнинг қўлинда, ўз ихтиёриндадир;

2) Русия ҳукумати мусулмонлар тарафиндан ясалған миллий муассасаларнинг ҳар қаюсин, яъни марказларин-да, вилоятлариндагиларин-да, расмий ҳуқуқли муассасалар этуб танур. Ул муассасалар оларға муқобил мамлакатдаги бошқа умумий идора муассасалари билан бир даражада ҳуқуқлидир.

ТИЛ ҲУҚУҚИ

3) Бизнинг туркий тили Русияда рус тили билан бир даражада ҳуқуқли саналур. «Бу эса бизнинг тилимизнинг а) бутун мактабларда, б) маҳкамаларда, в) идора ишларида истеъмол этилуви билан вужудга чиғор» («Вақт» газетаси, 1917 йил, 30 август).

Туркистонлик вакиллар ҳар иккала съездда ҳам иштирок этганлар. Ўлка жадидларининг кўзга кўринганларидан бири адвокат Убайдулла Хўжаев ҳар иккала съездда ҳам сўзга чиқиб, Туркистондаги мавжуд аҳвол билан делегатларни таништиради, муҳокама этилаётган масалага уларнинг номидан муносабат билдиради. Бу ўша пайтда мазлум мусулмон халқларининг миллий мустабидлик исканжасидан бирлашган ҳолда, уюшиб, катта кучга айланибгина қутулиш мумкинлигини англашганлигидан ҳам далолатдир.

1917 йил мартидан бошлаб Туркистонда ҳам турли фирқа ва уюшмалар юзага кела бошлади. «Шўрои исломия», «Турк адами марказият (федералист)», «Уламо» ва ҳоказо фирқа ва уюшмалар шулар жумласидандир. Булардан «Шўрои исломия» ва «Турк адами марказият (федералист)» фирқалари Туркистоннинг усули идорасини қўшма халқ жумҳурияти (федеративная демократическая республика) тарзида бўлиши керак, деб ҳисобладилар. «Уламо» жамияти ҳам бу фикрга қийинчилик билан қўшилганди. Бу ҳақда журналист Ҳоди Файзий шундай деб ёзганди: умум Туркистон мусулмонларининг иккинчи қурултойида уламолар келажакда Туркистоннинг усули идораси қандай бўлади, деган саволга «мусулмонобод давридагидек хон кўтарилсин», деган таклифни илгари суришади. Ҳатто Марғилон уламолари ҳамда Наманган уламоларининг пешвоси Носирхон тўра Худоёрхоннинг бир неварасини топишиб, хон қилиб кўтармоқчи бўлдилар. Лекин қурултойда жадидлар билан илғорроқ қарашдаги сўл уламолар бунга қаршилик кўрсатишади. Улар агар яна хон қилиб кўтарилса, халқ қўзғалади, деб огоҳлантиришганидан сўнггина уламолар жумҳурият (республика) масаласига бир шарт билан, яъни унинг шариатга бўйсуниши асосидагина рози бўлишади.

Энди туркистонликлар қўшма халқ жумҳуриятини қандай тасаввур этганликларини билмоқ учун «Турк адами марказият (федералист)» фирқасининг 1917 йил 11 сентябрда қабул қилинган маромнома (программа)сини кўриб ўтайлик. Энг аввало, бу маромномани тузишда кимлар иштирок этишганига эътибор берайлик. «Бу қонунни биргалашиб ясовчи зотлар:

Мулло Камолуддин қози домулла Раҳмонберди ўғли (Хўқанд), Мулло Муҳиддин Маҳдум аълам мулло Муҳаммад (Андижон), Мулло Боқи охунд домулло Одилбой ўғли (мударрис, Андижон), Мулло Нуриддин аълам Йўлдошхўжа Эшон ўғли (Андижон), Мулло Муҳаммаджон бойбачча Камолжонбоеф (тужжор, Андижон), Мирзо Абдулқодирбек Мирзоаҳмад Қўшбегиюф (Андижон), Мулло Обиджон Маҳмудуёр (тужжор, Хўқанд), Мир Одил мирзо Аҳмад ўғли (тужжор, Скобилуф), Мунаввар қори Абдурашидхон ўғли (Тошканд), Мулло Маҳмудхўжа Беҳбудий (муфтий, Самарқанд), Абулқосим Муҳаммад Аминзода, Муҳаммад Амин Афандизода (Қофқоз уламоларидан), Садриддинхон маҳдум Муҳаммад Шарифхўжа қози ўғли (Тошканд), Мулло Мир Абдуллоҳ мулло Шоҳмирзо охунд ўғли (аҳли талаба, Тошканд)». Бу зотларнинг барчаси Туркистоннинг ижтимоий ҳаётида фаол иштирок этиб юрган кишилар бўлганлар. Чунончи, муфти Маҳмудхўжа Беҳбудий ва Мунаввар қори Туркистон жадидларининг қўқонлик мулла Камолуддин қози домулла Раҳмонберди ўғли эса, Москвада бўлган умум Русия мусулмонларининг 1-съездида Русия мусулмонлари Шўроси аъзолигига сайланган.

Маромнома ижодкорларининг таркиби ҳар хил тоифадан эканлиги кўриниб турибди: аксари дин аҳллари, мударрис ва тижорат аҳли. Кавказлик уламолар ҳам обрўй шахслардан бўлишган. Маромнома муаллифлари орасида фақат икки кишигина ўзининг эътиқоди сустлигини кўрсатган. Булар қўқонлик Мулла Обиджон Маҳмудов ва фарғоналик Мир Одил мирзо Аҳмад ўғли. Улар 1917 йилнинг май ойида Қўқон шаҳрида бўлган Шўрои исломия жамиятининг вилоят қурултойида собиқ губернатор Гиппиюсга маҳаллий миллат вакилларига меҳрибонлик кўрсатганлиги учун (аслида, бу икки зотнинг ўзлари билан яқин муносабатда бўлганлиги учун) қурултой иштирокчилари номидан ташаккурнома йўллашни таклиф этганлар ва бунга муваффақ ҳам бўлганлар («Эл» газетаси, 1917 йил, 30 июль).

«Турк адами марказият (федералист)» фирқасининг маромномаси 9 қисмдан иборат бўлиб, яхлит олганда демократик жамиятнинг асосларини ифода этган. Биринчи қисм «Давлат ва мухторият ташкилоти» деб сарлавҳаланган. Унда фирқанинг ўз олдига қўйган мақсади баён этилган: «Фирқанинг мақсади:

1-Русияда маҳаллий ва миллий адами марказият (федератсия) асоси узра халқ жумҳурияти ташкил этмакдир.

2-Фирқа Туркистон, Қирғизистон, Қофқоз ва Бошқирдистон қитъалари учун бошқа миллий ва маданий мухторият, Эдилбўйи ила Қрим тоторлари учун бошқа, Русияда яшайдурғон турк қавмлари учун миллий мухторият талаб қиладур.

Қайд: Бошқа мусулмон ватандошлар ҳам ҳар жиҳатдан ёрдам берадур».

Юқоридаги иқтибосдан кўринадики, Русиянинг усули идораси ҳам, Туркистоннинг давлат тузуми ҳам қўшма халқ жумҳурияти бўлмоғи керак. Туркистондаги усули идоранинг хусусияти ҳақида «Турк адами марказият (федералист)» фирқасининг нашр афкори «Турк эли» газетаси шундай ёзганди:»... ўзига хайрихоҳ миллатлар ила бирлашкан ҳолда турклик бешиги бўлғон Туркистонга миллий-маданий ва ҳам ерлик мухторият (федератсия) олмоқдур» («Турон эли» газетаси, 1917 йил,4 октябр).

Маромномага кўра, Туркистонда ташкил этилажак халқ жумҳурияти қонун чиқарувчи органи — парламентига эга бўлиши ва унга аъзолар синфий, диний ва мазҳабига кўра мансублигидан қатъий назар, умумий, тенг ва яширин овоз бериш йўли билан сайланиши кўзда тутилган. Сайловда шариат доирасида хотин-қизлар ҳам иштирок қилишлари мумкин, дейилган.

Туркистон қўшма жумҳуриятининг нималарда мустақил бўлиши фирқа маромномасида шундай белгиланган: «Мухториятли қитъалар дохилий масалалар (идоравий, молиявий, шеърий, маданий, адлий ва маориф ишлари)да мустақилдир». Мухториятли қитъалар кенг ҳуқуқ ва имтиёзларга эга бўлган вилоят, уезд ва ноҳия (участка)ларга бўлиниши режалаштирилган.

Маромномада Русия марказий ҳукумат ихтиёрига мамлакат мудофааси, пул чиқармоқ, бож ва хорижий мамлакатлар билан муносабатлар масалаларини ҳал этиш ҳуқуқининг қолдирилиши қайд этилган. Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, Туркистоннинг мустақиллиги, «Турк адами марказият (федералист)» фирқасининг маромномасига кўра, нисбий бўлиб, юқорида зикр этилган каби муҳим масалаларни ҳал этиш фақат марказий ҳукумат ихтиёрига берилган. Демак, талаб этилаётган мухторият, яъни қўшма халқ жумҳурияти тўла мустақил бўлмай, балки Русия давлати доирасида, чегараланган даражадагина бўлиши керак эди. Агар шу маромномадаги талаб амалга ошганда ҳам, ўша пайтда туркистонликлар дўпписини осмонга отган бўлардилар. Бунга эса ҳеч қачон Русиядек маккор давлат йўл бермасди. Чунончи, маромнома тузилгандан икки ой ўткач, Қўқонда Туркистон мухторияти деярли ушбу маромномада кўрсатилган шартлар асосида эълон қилинганда, Русия марказий ҳукумати (бу гал болшевиклар қиёфасида) бунга рози бўлиш у ёқда турсин, қурол ишлатиб, мухториятни қонга белаганди...

Яна маромномага қайтайлик. Унда мухториятли қитъаларда ватан мудофааси учун халқ милитсияси ташкил этилиб, ўша пайтда мавжуд бўлган ҳарбий ташкилотлар усули битирилур, дейилган.

Маромноманинг энг дадил кўтариб чиққан моддаларидан бири — бу тил масаласидир. Тил ҳар бир миллатнинг биринчи ва асосий белгиси тарзида намоён бўлиши боис фирқа маромномасида ҳам бунга катта эътибор қаратилган. «Ҳар бир мухториятли қитъанинг тили, — дейилади унда, — аксар халқнинг сўйлағон тили ва шеваси бўлмақ ила баробар вилоят ва санжоқларда (уезд) ерли халқнинг сўйлашадурган тил ва шевалари ҳам истеъмол қилинур».

«Турк адами марказият (федералист)» фирқасининг маромномасида Русияда яшайдиган барча турк миллати нажибасининг ҳамма қавмларига оид умумий масалаларни ҳал этмоқ учун миллий ва маданий иттифоқ ташкил қилиш кўзда тутилганди. Бу дегани Русиянинг марказий шаҳарларидан бири ёки Қозон, Уфа сингари турк қавмлари яшайдиган биронта шаҳарда барча турк қавмларининг миллий ва маданий масалаларини ҳал этадиган бир марказ ташкил этилишини ва унга турли қитъа (ўлка)лардан вакиллар сайлаб қўйилишини англатади.

Маромномада диний масалага уч модда ажратилган бўлиб, уларнинг моҳияти шундан иборат: Русияда яшайдиган бутун мусулмонларнинг диний масалаларини ҳал этмоқ учун сайлаб қўйиладиган шайхулислом бошчилигида бир диний ҳайъат юзага келтирилиши ва унга турли миллатлардан ўша миллат сонидан келиб чиққан ҳолда айланадиган вакиллардан ташкил топиши лозим бўлган.

Фирқа ўз маромномасида илгари сурган жамият тизими демократик тарзда бўлиши кўзда тутилганди. Бу, айниқса, маромномадаги «Мухториятли қитъалардаги аҳлият (фуқаролик) ҳуқуқи» қисмида ёрқин кўзга ташланади. Унда аҳоли қайси дин ва қайси мазҳабда бўлишидан қатъий назар, қонун олдида тенглиги: фуқароларга чин маъноси-ла виждон эркинлиги берилиши, биронта дин ёки мазҳаб ҳукумат томонидан бошқаларидан устун қўйилмаслиги, ҳар бир фуқаро ўз фикрини айтиш, матбуот ёки бошқа нашр воситалари орқали баён этиш ҳуқуқига эгалиги: фуқароларнинг юзага келадиган муаммоларни ҳал қилиш учун йиғинлар ўтказиш, жамиятлар тузиш ҳуқуқли бўлиши, бунинг «ҳеч кимдан рухсат сўрамақға эҳтиёж йўқлиги», шахс эркинлиги, оила муҳофазаси дахлсиз бўлиши, тегишли маҳкамаларнинг қарорисиз биронта ҳам фуқаронинг уйига бостириб кириб тинтув ўтказиш, хат ва китобларини текшириш мумкин эмаслиги каби моддалар акс этган.

Бойбўта ДЎСТҚОРАЕВ

(Давоми. Охири кейинги сонда)

ЖОНДАН КЕЧГАНЛАР ТАЪЛИМОТИ

Яссавий ҳикматлари...

Уларни ўқиш бир қарашда осон.

Аслида улар ўқувчидан зиёли меҳнатни талаб этади. Одамни ўйлатади. Манбалар ўқиш, илмий, тарихий асарларга мурожаат қилишга даъват қилади. Ҳикматларда зикр этилган Арслонбобо, Абубакр, Умар, Али, Усмон, Муртазо, Султон Маҳмуд, Шибли, Боязид, Жўнайд, Маъруф, Мансур, Юсуф Байзовий, Шайх Зуннун, Амина, Абдуллоҳ, Ҳошим, Абдулмуталлиб, Абдуманаф, Ҳадича, Абутолиб сингари ислом оламида ҳар бири ўзига хос тарихга эга шахслар тилга олинади. Муҳаммад пайғамбарнинг беш лақаби, Аллоҳнинг 12 номи зикр этилади.

Ҳикматларда яна қиёс, ўхшатиш, ибрат, тамсил, ният, истак, йўл қўмсаш, эргашиш, ижтиноб маъноларида Пири муғон, Шайтон, Азозил, Жаброил, Чилтон, Мункару Накир, Хизр бобо, Одам ато, Момо ҳаво, Лайло, Мажнун, Илёс, Азроил, Мекоил, Исрофил, Буроқ, Зикриё, Мусо, Аюб, Юсуф, Яъқуб, Юнус, Халиллулоҳ, Фиръавн, Қорун, Бобомочин, Сулаймон, Вомиқ, Узро, Ҳаман, Фарҳод, Шайх Санъон, Дулдул сингари юзга яқин асотирий номлар, тушунчалар тилга олинган. Уларнинг ҳар бири Яссавий шеърларига алоҳида образлилик, фавқулодда таъсирчанлик бахш этади.

Бир ҳикматида «Юсуфдек чоҳга тушсам, Яъқуб мисол зор йиғласам» (Яъни, Ҳақ дийдорига етишмоқ учун ўша қўйга тушсам) деса, бошқа бир ўринда қуйидаги фикрни баён этган:

Шиблидек (ҳам) ошиқ бўлиб само урсам,
Боязиддек тун-кун тинмай Каъба борсам,
Каъба ичра юзим суртиб, зор инграсам,
Бу иш бирла, ёраб сени топгаймумен,
Маъруфдек (ҳам) ушбу йўлға қадам қўйсам,
Мансурдек (ҳам) жондан кечиб дорга қўнсам.

Шарқ бадиий адабиётида бадкирдорлик Иблис-Шайтон, Азозил номи билан кўп тасвирланган. Айрим тадқиқотчилар ҳикматларда тилга олинган Азозилни фақат Шайтон сифатида талқин этадилар. Аслида эса Одам Ато ерга тушиб зурёд ўстириб, заминни обод қилгандан сўнг осмоний фаришталардан Ҳорут, Морут ва Азозиллар ҳам ерда яшашни истайдилар. Кейинчалик, Азозил қилмишидан пушаймон бўлиб, Аллоҳдан узр сўрайди. Яссавий қилмишига пушаймон бўлиб ҳақида фикр юритган бир ҳикматда ана шу Азозилни назарда тутган бўлиши керак.

Яссавий ўз таълимоти, дунёқараши йўлида собитқадамлик, фидойилик хусусида фикр юритиб, панднасиҳатлар берганда Мансури Халлож фаолиятини ибрат қилиб кўрсатади. Бу олим, шоир ва файласуфнинг асл номи Абу Ҳусайн ибн Мансур ибн Маҳмон Байзовий бўлиб, 858 йили Тус шаҳрида туғилган. Тасаввуф йўлига Саҳл ибн Абдуллоҳ Тесторий ҳамда Жунайд Бағдодий этагини тутиб кирган.

Камолга етиб Мансури Халлож Хуросону Мовароуннаҳр, Ҳинду Чинга сафар қилади; Самарқанд, Бухоро, Марв, Балх, Термиз шаҳарларида бўлади: илмий анжуманларда ваъз айтади, мадрасаларда дарс ўқийди, баҳсларда ғолиб чиқади, кўплаб шогирдлар, тарафдорлар орттиради. Умрининг охирги йиллари Мансури Халлож Бағдодда муқим яшайди. Уни Худога шак келтирганликда айблаб, аввал 8 ой зиндонда қийнадилар; ўз аҳдидан қайтмагач, қўл-оёғини кесадилар; яна тавба қилмагач, дорга осиб ўлдириб, жасадини куйдирадилар, калласини эса, тарафдорларини қўрқитиш мақсадида Хуросонга юборадилар. Бу мудҳиш воқеа 922 йилнинг 26 мартида содир бўлган.

Мансури Халлож шеърлар девонини тузган, 50га яқин фалсафий рисолалар битган. Шарқшунос М.Ҳазратқулов ва Э.Бартелснинг аниқлашларича, Мансури Халложнинг биргина «Китобут-тавосин» («Қайсарлик китоби») рисоласигина бизгача етиб келган. Авлиёлар ҳақидаги тазкирларда Мансурнинг қатли муносабати билан рўй берган воқеалар баён этилади. Муҳаммад Сиддиқ Рушдийнинг «Тазкиратул авлиё туркий» асарида эса Мансурнинг Бухоро мадрасасида дарс айтганини келтирилган. Айримлар Мансурни «халулий»лардан, яъни «Худо менинг дилимда» дегувчилардан эди, дейишади.

Яссавий ҳикматларида Иброҳим Адҳамга ҳам ишоратларга дуч келамиз.

Иброҳим Адҳам Балх тахтида подшоҳ бўлиб ўтирган. Тақводорлик, парҳезгарликда машҳур бўлган. Ҳаётида рўй берган бир воқеа боис тахту тож, давлату оиласидан воз кечиб, илоҳий ишқ йўлига киради. Тўрт маротаба ҳажга пиёда бориб келади; ҳар сафар ҳамроҳларини ўтин териб, сотиб топган пулига боқиб юради. Ҳатто Иброҳим Адҳам неча йиллар риёзатлар чекиб, Маккадан падарини топган ўғлидан ҳам Аллоҳ ишқини деб воз кечади. Ота дийдорига етишган фарзандини падари розилиги билан жони олинади.

Аҳмад Яссавий «Орифлар султони» — Боязид Бистомий номини ҳам ҳикматларида тилга олади. Боязид туну кун мижжа қоқмай бедорликда кун кечирган, бир сонияга бўлса ҳам Худони унутишни истамаган.

Абуязид Тайфур ибн Исо 8-асрнинг охирларида Бистомда туғилиб, 857 йили вафот этган. У «султонул орифин», «Бурҳонул маҳақиқин» лақабларига эга бўлган. У кўплаб асарлар битган бўлишига қарамай, улар бизгача етиб келмаган. Унинг нутқ ва ҳикматларини, у ҳақдаги ҳикояту ривоятларни шогирдлари алоҳида китоб ҳолида тўплаган, кейинчалик улар авлиёлар ҳақидаги барча тазкиралардан жой олган. Боязид Бистомий «фано ва бақо» таълимотининг асосчисидир. Унинг фикрича, ҳар бир сўфи дунёвий ишлардан воз кечмаган ҳолда фикран ва зикран маҳбуб (Худо) билан бўлмоғи зарур. Унингча ишқ аҳли шу даражага етмоғи лозимки, маъшуқ билан ошиқ орасида бирлик туғилмоғи даркор. У икки маротаба меърож воқеасини бошдан ўтказиб, ўзини пайғамбар даражасида билди. Боязид Бистомий таълимоти пантеизмга хийла яқиндир.

Яссавий ҳикматларида тилга олинган яна бир шайх-авлиё Жунайд Бағдодийдир. Абул Қосим ибн Муҳаммад Жунайд Бағдодий IX асрнинг 40-йилларида туғилган, 910 йили Бағдодда вафот этган. Мансури Халложга дарс айтган. У тасаввуфда жунайдия тариқатининг асосчисидир. У мўътадил таълимот яратишга интилган. Жунайднинг Мансури Халложнинг ўлдирилиши ҳақидаги фатвога қўшилиши хусусида ҳар хил ривоятлар мавжуд.

Аҳмад Яссавий ҳикматлари ўзига хос билимлар хазинаси. Унда ҳар бир сўз, тушунчанинг шоир яратган таълимотда ўз ўрни — вазифаси бор.

Ҳамиджон ХОМИДИЙ,
профессор

ҲОМИЛА ВА ТУҒИЛИШ СИРЛАРИ

(Қуръоннинг тиббий мўъжизаларидан)

(Боши 1-бетда)

қилолмайсиз. Бу ҳомила ҳодисаси шундай бир илмий масала, шундай бир улуғ муаммодирки, унга фақат Аллоҳнинг илми аралашсагина ҳал бўлади.

Ҳа, илоҳий илм аралашмагунча ҳеч бир аёл иккиқат бўлолмайди, генетика фани, модерн биологик тажрибалар ўтказа-ўтказа, ахир бир кун, бу оят қаршисига келиб тўхтайверади ва ОМАННО ва СОДДАҚНО (инондик ва сен ҳақсан) дейишдан ўзга чора тополмайди.

Энди оятнинг иккинчи сирини очишга уриниб кўрай... Уруғланган тухум ҳикоясини давом эттирайлик: 60000 майл ичидан керагини танлаб ҳомилага айланган тухум 2, 4, 8, 16, 32 рақамларидаги тартиб асосида (яъни геометрик прогрессия йўлида) муртаклана бошлайди ва охири 30 миллиард ҳужайрали инсон боласи етилади. Мана шу 1 дан 30 миллиардга қадар геометрик прогрессия асосида кўпайган ҳужайралар 40 ҳафтада муртакка (эмбрионга) айлана бошлар экан, бу вақт давомида юқорида шарҳлаганимиз 60000 майл, муртакни, худди ҳисоб халтасига ўхшаб, кузатиб-пойлаб юради. Янги бўлинган ҳар тухум, муртак устида маълум бир жойга бориб жойлашади. Бу жойлашув бир ангустрон (бир сантиметрнинг миллиарддан бири) масофада бурчак ҳосил қилиб турадиган ўзига хос жойлашувдир. Бир намуна келтирай: ҳужайралар саноғи 256 га етган еттинчи бўлинмада (муртакнинг бир қисмида) агар 6 номерли ҳужайра 1 миллимикрон (микрон — метрнинг миллиондан бир бўлаги, миллимикрон — микроннинг мингдан бир бўлаги) қуйига тойиб кетса, инсоннинг оёғи ўз жойидан эмас, кўксидан чиқади. Бундан кейин яна шундай бир хато юз берса, инкор қилувчи тил оғзидан эмас, қориндан чиқади.

ТУҒИЛИШ МЎЪЖИЗАСИ

40 ҳафта ўтганда, илоҳий илм чақалоққа янги ҳаёт тарзи ато этади. Сўнгги тадқиқотларга қараганда чақалоқ ва онада икки алоҳида компютер система ҳамжиҳатлик билан туғилиш жараёнини амалга оширадилар.

Мандаринга ўхшаб кетадиган она раҳми қизлик пардасининг нозиклигидан тортиб, бир ритмик қоида билан ишлашигача бениҳоя мўъжизавий хусусиятга эга. Она раҳмининг усти ясси, ичи қават-қават, — очилиб-ёпилиб туради. Меҳр билан силкинадиган она раҳмининг бутун фаолият системаси олдида компютернинг ишлаш қоидалари ип эшолмайди. Она раҳми фаолиятидаги ҳодисалар жуда таъсирчан ҳормон айирмалари (безларнинг шира чиқариши) билан тартибга солиб турилади. Ҳомиладорлик вақтида онанинг модда алмашинув системаси, ҳазм қилиш аъзолари биргаликда ягона бир компютер марказининг автоматик идорасига боғлиқ бўлади. Она қорнидаги чақалоқ эса, бошқа бир компютер ичида — ҳам оламга чиқиш ҳаракатларини бошлайди, ҳам янги ҳаёт тарзи учун унинг бутун системалари катта автоматик компютер системаси билан боғланади.

Мўъжизанинг ҳам ҳайратланарли, ҳам мамнун қилувчи томони — туғилажак чақалоқ билан туғилажак онанинг компютер системалари ўртасидаги синхрон (интилиш ва ҳаракатларда бир-бирига уйғун)ликдир. Ана шу бир-бирига уйғун ҳаракатлар натижасида она раҳми болани «А» нуқтасига элтганда, чақалоқ ҳам жағини «Б» нуқтасига етказади ва пастга тортила бошлайди.

Тибб илми она раҳми билан чақалоқ ўртасидаги синхрон боғлиқлик мўъжизасини фақат илоҳий илмда деб топаётир.

Мана, энди ўзингиз ўйланг, Қуръон мўъжизасини, яъни: «унинг илми аралашмаса, ҳеч бир аёл туғолмайди».

АСАЛ ВА АРИНИНГ СИРЛАРИ

Қуръон ари ва асал мавзуида муҳим бир масалага эътиборни жалб қилган. Бир қарашда оддий ҳодисадай кўринувчи ари ва асалда жуда муҳим биологик мўъжизалар бор.

Олдин 16-суранинг 68 ва 69-оятларини ўқийлик:

«(Эй Муҳаммад), раббинг асаларига ваҳий-амр қилди: «тоғларга, дарахтларга ва (одамлар) қурадиган инларга уя солгин. Сўнгра турли мевалардан еб, Раббинг (сен учун) осон-қулай қилиб қўйган йўллардан юргин!» унинг қорнидан одамлар учун шифо бўлган алвон рангли ичимлик асал чиқур. Албатта, бу ишда тафаккур қиладиган қавм учун оят-ибрат бордир». (Алоуддин Мансур таржимаси).

Энди бирма-бир оят эътиборни тортган ҳикматларни кўздан кечирайлик...

АРИНИНГ ҚЎВОН (ИН) СИРИ

Олти бурчак призмалардан иборат ари уяси — фақат Аллоҳ берган илм—ваҳий билангина қуриш мумкин бўлган меъморий шоҳ асардир. Бу геометрик танлов одатда табиий завқ натижасида бунёд бўлган деб ўйлашнинг ҳеч иложи йўқ. Ундан ташқари қурилиш ашёси сифатида ишлатилган моддаларнинг мум, сақичга ўхшашлиги, яъни ўзига хос кимёвий модда танлаганлиги ҳам мўъжизадан бошқа нарса эмас.

АРИНИНГ ЙЎЛ ТАНЛАШИ ВА ҚАЙТИШДА УЙИНИ ТОПИШИ

Жамики жониворларга оид жуда қизиқ бир ҳикоя.

Асалари, бир томондан, ўзига хос овоз тўлқинларига эга, иккинчи томондан, худди компютердек аниқ бир ҳаракатда бўлиб, маълум бир вазифани адо этади. Ояти карима, бу ҳикматни ҳам жуда хассослик билан тавсифлаган. Арининг табиий равишда инини топиб келиши, йўлда ҳеч адашмаслиги мавзуида кўп китобларда ҳикоя қилинган ҳодиса — биологиянинг асалга оид сўнгги хулосалари борасидадир. Энди асалнинг таркиби мавзуида махсус бир изоҳ келтираман.

АСАЛНИНГ ТАРКИБИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

Арининг таққоси йўқ меъморлиги ва онгли ҳаёт соҳиби эканлиги ҳаммага маълум. Аммо ари шунча кўп асални ўз эҳтиёжи учун «ишлаб чиқарармикин»? Йўқ. Аксинча, ўзи ишлаб чиқарган асалнинг юздан бири ҳам унга ортиқчалик қилади. Шундай ҳисоб мутахассиси бўлатуриб, ўзига керак бўлмаган нарсани кўп ишлаб чиқариши табиат мувозанати доирасида ғайритабиий ҳодиса деб ҳисобланади. Демак, оятда амр этилганидай, бутун оламларнинг Рабби арига шундай асал ишлаб чиқар дегани учун, ари кўп асал ишлаб чиқариш вазифасига киришади.

Энди асалнинг таркибига бир қарайлик. Ҳар бир жонзот ўзини куч-қувват билан таъминлаш учун умуман қандайдир бир шаклга муҳтождир ва буни осонлик билан ўсимликдан, унинг меваларидан олади. Арида ҳам аҳвол худди шундай. Аммо танасининг асос қурилиш моддаси ДНК да шакар рибоз шаклида бўлади. Ва ари, мевалардан танлаб олган махсус шакарлар билан рибозни тўғридан-тўғри асалга айлантиради. Бу ҳодиса яна арининг ўз эҳтиёжи эмас. Чунки қиролича арининг изнисиз ишчи ари учун асал ишлаб чиқариш ҳам, ДНК тайёрлаш ҳам таъқиқлангандир.

Ундан ташқари асалда Б13, В14 БТ витаминлари борки, ҳеч қандай озиқда бу қувватболар бўлмайди. Бу қувватболарнинг биологик фаолияти ҳали тўла ўрганилмаган бўлса ҳам, ҳар қалай улар ДНК тайёрлашга хизмат қилса керак, деб тахмин қилинмоқда.

Булардан ташқари асалда жамики фосфор ачитқилари, ҳар хил кимёвий реакцияларда фаоллик кўрсатадиган АЧЧИҚ ФОЛИК ва бошқа ферментлар ҳамда сувда эрийдиган қувватболар борки, уларнинг жами меваларда бўлади.

Ари бу ҳайратомуз кимёвий таркибни фақат инсон учун ҳозирлаб беради. Маълумки, асалда жуда кўп ўзига хос ҳормонлар мавжуд. Бу ҳормонлар халқ орасида ари сути дейилади. Бу ҳормонлар қисман қиролича ари учун ҳозирланади. Лекин қиролича арининг эҳтиёжи жуда оз бўлиб, ишлаб чиқарилган ари сути бениҳоя кўп. Бу ҳормоннинг таркиби ва таъсир даражаси тўла ўрганилган эмас. Уни еган қиролича тўсатдан бир неча бора катталашиб, шиддатли бир тарзда туғувчан бўлиб кетиши ўрганилган. Бу ҳормоннинг бир ҳужайрага туйқусдан ҳаётиёт бериши, шу мақсадда қўлланилиши, бу ҳормондан ёшлик вакцинаси олиниши ҳам маълумдир.

Асалда яна бир қанча наботий дорилар мавжуд. Чунончи, унинг таркибида белладон, дигитал сингари дориларга ҳам дуч келинмоқда.

Мана шу жамики ҳикматлар бутун оламлар Раббининг арига инсон хизматида бўлиши учун махсус илҳом бахш этганидан юзага келгани кўриниб турибди.

АСАЛНИНГ ТУРЛИ РАНГЛАРДАГИ ШАРБАТ АЙИРМАСИ

Ари асал соларкан, озми кўпми миқдорда оқ ҳормон, оқ шаффоф рибоз, фруктоз ва бошқа турли-туман наботий витамин (кувватбо) ва ферментлар қоришмасидан таркиб топган қуюқроқ сарғиш ё сариқ, қизил, қизғиш рангли шарбат айирмаси ҳолида солади.

Оят — ҳам шу фарқли таркибларни билдириш, ҳамда арининг фақат гулдан олиб бериш билан кифояланмай, уларни бир ишловдан ўтказиб беришини англатиш учун ҳам ўша юқоридаги жумлаларни ишлатгандир.

АСАЛНИНГ ИНСОНЛАРНИ ШИФОЛАШДА КЎРСАТАДИГАН ТАЪСИРИ

Бир ёқдан фосфор ачитқиларга, бир ёқдан рибоздай асосий яратиш моддасига эга бўлган асалда соғлиқни яхшилаш ва бавосита шифолаш хусусияти мавжуд. Асал, аҳамияти ҳаммага маълум бўлган ҳормонлар билан хроник (узлуксиз давом этиб келаётган, яъни эски) касалликларни шубҳасиз яхшилайди, яъни том маънода шифобахшдир. Лекин бу ҳормоннинг ари сути тарзида олиниши ўрнига тиббий йайловларда етиштирилган асалнинг олиниши фойдалироқдир.

Бундан ташқари, асал ўзидаги рибоз ва глюкоза моддалари билан ҳамда қувватболари билан юрак мускулларига ўзгача бир шифоловчи таъсир бериши ҳам аниқланди. Яна асал жигар, қон ва суяк илиги учун ҳам бебаҳо дори-дир. Асал емайдиган кишиларда жигар бир қатор кимёвий аралаш моддаларни, ачитқи ва ферментларни ишлаб чиқаргани учун, уларга асал едирилса, жигар том маънода дам олиш фурсатига эга бўлади ва бу шифо бўлмай қолмайди.

Қон таркиби учун жуда муҳим бўлган кўп моддаларни ташувчи асал суяк илиги учун ҳам шифо беришда мададкордир. Шу боис жамики хроник касалликка чалинган кишилар учун асал шифобахшликда тенгсиздир, айни замонда суяк илигининг тинчлигини ва тартибли ишлашини таъминлашда ҳам шифобахшлиги бебаҳодир.

Шуни назарда тутиб, яъни кенг ва фаол таъсири борлиги туфайли Қуръонда ари ва асал мўъжизасига диққатни тортилган.

Туркчадан Миразиз АЪЗАМ таржимаси

Тарбиявий амаллар

СЎЗ ВА СЎЗЛАШ ОДОБИ

Ёшим тўқсонга етди. «Турон» /собиқ Луначарский/ санаторриясига борадиган бўлиб қолдим. Менинг узоқ йиллик фан, техника арбоби эканлигимни билишади.

Санаторияга боргач, кўрдимки эшик тепасига «Тўрон» деб ёзиб қўйилган. Ҳайрон бўлдим. «Турон» деб ёзиш керак эди. Чунки туркийлар мамлакатининг номи қадимлардан Турон дейилган. Сўзларимиз, тушунчаларимизни тўғри ёзиш ва айтишни билмасак бу ҳол сўзларимиз ва тилимизни бузишга олиб боради.

Хонадаги бирга яшайдиган ёши олтмишларга борган ҳамхонам менга «бобой» деб муомала қилади. Бизга қўшни хонада турадиганлар эса ўзларини «чол-кампир» келганмиз деб таништиришди. Мен уларга «ўзбек тилида «бобой» сўзи йўқ», дедим. Бизда адабий тилимизда «бобо» деб қабул қилинган. Шевада «бува» ҳам дейишади. Лекин «бобой» эмас. Бизда «отахон, кекса қария», аёлларга «онахон, хола, ойи» деган сўзлар ишлатиладики, булар ёқимлидир. «Чол, кампир» сўзлари ҳам унчалик ижобий бўлмай, бирмунча салбий маъноси ҳам йўқ эмас. Масалан, «сассиқ чол, шум кампир, ялмоғиз кампир» каби.

Бир куни 5-6 киши /2 аёл ҳам бор/ дам олиш вақтида гурунглашиб қолдик. Бундан фойдаланиб, сўз ва сўзлаш одоби ҳақида сўз очдим. Ва қуйидагиларни дедим: «Биз туркийлармиз. Туркийлар замини кенг ва катта бўлиб, Осиё ва Оврупа қитъаларининг маълум қисмини эгаллаган. Жуғрофий ҳолатига қараб яшаш шароитлари таъсирида урф-одатлари ҳам турлича бўлган. Тиллари умумий туркий тил бўлса ҳам, шеваларида баъзи фарқлари бор. Масалан, усмонли турклар, ўзбеклар, озарбойжонлар, татар, бошқирд, туркманлар, қозоқ, қирғизлар, уйғурлар ўзига хос тарзда сўзлашадилар. Аммо тушунса бўлади. Қийин эмас. Туркий тиллар жуда бой. Ўзбек тили ҳам туганмас хазина. Сўзларни равон талаффуз этиш яхши. Ҳозирда, талаффузимизда чаласаводлик авж олиб бораёпти. Сўзлар бўғинларини худди рус сўзларидек урғу қўйиб айтиш урфга айланяпти. Бу яхши эмас. Тил оҳангдорлигини бузади. Бу санаторияга менинг биринчи келишим, санатория кенг, турар жойлари қониқарли. Хизматчилар хуш муомалали, муолажалари ҳам қониқарли.

Оналар улуғ зот, уларни ҳурматлаш, эъзозлаш, эркалаш керак. Аёллар кексайса, уларни кампир демаслик керак, кўнгиллари ранжиши мумкин. Улар халқимизни кўпайтирувчи, болаларимизни боқувчи, тарбияловчи мураббийлардир. Оиланинг бутун оғирлигини кўтарувчи, оилага файз берувчи ва тебратувчи ҳурматли зотлардирки, қадрини ҳамма вақт билиш ва ўрнига қўйиш керак. Улар қалби меҳр булоғи.

Санатория ҳовлисидаги бир кичик бино деворига «номозхона» деб ёзилган тахтани кўрган эдим. Шу ҳақда қуйидагиларни дедим: бу «номозхона» деб ёзиш ҳам одобдан эмас. Бутун дунё мусулмонлари ибодат жойини «масжид» деб атасалар-да, бу ерда «номозхона» дейилса. «Отхона», «молхона» каби жой эмас-ку, масжидда «номоз яшамайди-ку» деган эътирозлар туғилиши мумкин. Бу каби ғайри расмий суҳбатларимиз одамлар орасида ўз аксини топди шекилли, даволанувчиларда ўзаро хушмуомалалик, салом-аликлар ижобий тус олди, мени ҳам отахон деб ҳурматлайдиган бўлдилар. Даволанишга борганимда ҳам бу ўзгариш сезиларди, чунки санаторияда мендан улуғ ёшдаги кимса йўқ эди. Шу учрашув (суҳбат/дан кейин аёллар ўртасида ҳам ҳаё, ибо билан юриш, сўзлаш сезилди. Ўзаро кўришганда қўллари кўксида, ҳурмат сақлаб саломлашадилар. Ўзбекларнинг ўзаро бундай ҳурмат, тавозе сақлашлари бошқаларга ҳам таъсири ўтди. Бир кекса рус кишиси менга «сизларда инсонни ҳурматлаш яхши, менинг ҳавасим келади, ҳамма вақт сизлаб гапирасизлар», деди. Ҳар ҳолда шундай кўпчилик йиғиладиган жойларда одоб, ахлоқ масалаларини сўзлаш, муомала, юриш-туриш ҳақида тарбиявий амаллар қисман бўлса ҳам, олиб борилса ижобий натижалар бўлишига ишондим. Одамлар ахир бир-бирларига қараб ўрганадилар-да!

Қодир НОРХЎЖАЕВ, профессор

Орзу

ҲАЁЛ

Миллион йил осмонга тикилди
бу кўз,
Дунё сирларини англамоқ бўлиб.
Хаёл сочларини тарайди бесўз,
Тўлин ой нурлари бир тароқ бўлиб.

Хаёлнинг минг битта чилвир
сочини
Сомон йўлларига тўшаб қўяман.
Юлдуз — тун подшоҳи унутган
тожми, —
Мунажжим таъбирин ростга
йўяман.

Сеҳргар буржлардан сирлар
ёғилар,
Минг бир кечаларда
очилмаган сир.
Аслида дунёнинг яралиши-ю
Мену сен боримиз бир
мўъжизадир.

ҲАҚИҚАТНИ АЙТАР ДУНЁ БУ...

Балки оддий кўринар сизга,
Ўзингизча тўқиб бичасиз.
Қараб фақат кўнгил майлига,
Ғоҳо суйиб, гоҳо кечасиз.

Унутасиз — юрак биттадир,
Ёлғиз бўлур муҳаббат фақат.
Сиздан кечса суйганларингиз,
Қилурсизми ўзингиз тоқат?

Ҳамма нарса ўткинчи бироқ,
Унутмангки, қайтар дунё бу.
Вақти келиб кимлардир сизга
Ҳақиқатни айтар дунё бу.

* * *

Ортиқча кўринар менинг сўзларим,
Бепарвосан айтар ҳасратларимга.
Ишон, мен ҳам сени кул
этолмайман
Фақат ўз-ўзимнинг хоҳиш-
раъйимга.

Тушунгин, бир таянч излар ўзига,
Ҳамиша мададни қўмсайди аёл,
Оғир аравага ўхшайди турмуш,
Уни елкасида судрайди аёл.

Сенинг хаёлингни ром этган
дўст-ёр,
Тушунса майлийди қалбингда
не бор.
Унутма, энг оғир лаҳзаларда ҳам
Оила бўлади сенга мададкор.

Ўткинчи ўйлардан воз кечиб, қара,
Улғайиб келмоқда ниҳол-
фарзандлар.
Билсанг, бизлардаги ланжлик,
лоқайдлик,
Улар тақдирига таҳлика солар.

Фақат бугун билан яшамоқ мушкул,
Эртанинг борлигин қўйма унутиб.
Йўқотилган дамни топиб бўлмайди,
Йўқолган нарсани бўлмайди кутиб.

ШАМОЛГА

Шамол, дунёларни титратаётган
туғён,
Неларни сўйлайсан дилимни ўртаб,
Менмасми кимлардир унутган
бир жон,
Кимлардир кетдилар кўнглимни
ўртаб.

Мени саволларга қўймагин, шамол,
Майли, дунёларга солавер туғён.
Мен ҳам сендек асли битта
исёнкор,
Саволи жавобсиз қолган битта жон.

ТЎРТЛИК

Бу — оддий ҳақиқат, ёнимиздаги
Буюк нарсалар оддий кўринар.
Улардан йироқлаб борганинг
сайин —
Буюкланиб борар оддий нарсалар.

Клара БОЗОРОВА

Бугуннинг муҳокамалари

ТОЛИБЛАР САВОЛИГА ЖАВОБ

«Толибнома»ни ўқиб чиқдим. Гарчанд толибликдан эндигина узоқлашган бўлсам ҳам.

Мутолаадан сўнг «шу китобни олдинроқ (толиблик пайтимда) ўқисам кўпроқ фойдаси тегарди» деган афсус хаёлимга келмади. Чунки унда нафақат талабаларга жиддий маслаҳатлар, балки ёшу оъмолидан қатъий назар, ҳар бир кишига тааллуқли катта ҳаёт тажрибаси мужассам эди.

«Эртага» — «бугун»нинг зўр душманидир: «эртага» бизни бор-будимиздан айиради, фаолсизликда ушлаб, охир-оқибат, нотавон қилади», — деган экан бир донишманд. Умр — етмиш йилдир, саксон йилдир, тўқсон йилдир, кўпдир, оздир — оқар дарё экан... Шарқ донишмандлари ўртача умрни тўқсон йил деб олиб, шундан ўттиз йилини — ўқиб-ўрганишга, ўттиз йилини саёҳат қилиш, дунёни кўриш, қолган ўттиз йилини илмга, ижод қилишга сарфлашни маслаҳат беришган» (17-бет) дейилади «Толибнома»нинг биринчи фасл, «Чорраҳа» қисмида.

Донишмандлар бизни огоҳ этади. Бу ҳаёт — омонат, бу ёшлик — ғанимат дея эслатиб туради. Зотан, кўпчилик, ҳатто, баъзи аҳли донишлар ҳам ўз умрларини бой бериб қўйишган-да. Улар шундан афсусланишади. Қолганлар — авлодлар адашмаслигини истайди.

Яна «Толибнома»да ўқиймиз:

«Ҳозирга қадар кўпчилик олимларимиз ўз асарларини рус тилида ёзавериб, ўз тилида нўноқ бўлиб қолишган. Тилнинг илмий-ифодавий қатламлари ишланмай, эътибордан четда қолгани масъулияти ўзбек олимлари ва зиёлиларининг гарданига ва бу жиддий нуқсон, илмий ожизлик уларнинг виждонига ҳавола» (30-бет).

Муаллиф Ғайбулла ас-Салом таржимашунос-устоз сифатида жуда катта муаммодан сўз очяпти. Бизда бир пайтлар санъат ҳисобланган нотиқликни-ку қўя турайлик, ҳатто ёзма нутқимиз ҳам ҳаминқадар бўлиб қолди. Оқибатда «тилимизнинг илмий-ифодавий қатламлари ишланмай» ҳали-ҳануз бу чаламуллаликдан азият чекиб юрибмиз. Энди бундан қутулишимиз керак.

Бундан саккиз йил муқаддам 21 октябрда қонунан ўзбек тилига давлат мақоми берилди. Яқинда бу қонун кучга кирган куннинг саккиз йиллигини нишонладик. Байрам яхши. Байрамларнинг кўпайгани янада яхши. Аммо байрам моҳияти билан гўзал, қонун амалиёти билан қимматли эмасми! Бу давр мобайнида домла айтмоқчи, «жиддий нуқсон ва илмий ожизликдан» нечта муҳтарам «олим»лар қутулди? Ёхуд «тилимизнинг илмий-ифодавий қатлами» қай даражада ишланди? Эҳтимол, бу каби «савол бериш» кимнингдир ғашига тегар, кимдир «сўроқ қилиш осон» дея пинагини ҳам бузмас...

Назаримда, ҳамма гап мана шу бироз «такаббурона» сўровда. Демак, ўз-ўзига савол бера билган одам жавоб ҳам бера олади. Жавоб эса ўз навбатида амалиётга, «илмий ифодавий қатлам»га етаклайди, деб ўйлайман.

Китобда бу каби оғриқли муаммоларга бағишланган саҳифалар жуда кўп. Масалан, «Маҳаллийчилик нима деган гап» дея мисол келтирилади:

«Бир куни раҳматли Шароф Рашидовнинг қабулига бир киши кириб одамлардан шиква-шикоят қила бошлабди. Эмишки, у институтда хизмат қилади, республика учун жуда керакли ихтисослик эгаси, аммо шаҳарлик оғалар маҳаллийчилик қилиш оқибатида уч йилдан бери квартира ололмаётган экан. «Фанга шунчалик зарур, ноёб мутахассис бўлсам, — деди у пешонасини тириштириб, — бунинг устига, ўзим жиззахлик бўлсам!..».

«Нима? Жиззахлик?!»

Шароф ака титраб кетибди ва ўша «жиззахлик нодир мутахассис»ни қабулидан чиқариб юборибди...

— Сиз олим эмас, ашаддий иғвогарсиз. Бу даргоҳга, мен бор эканман, ҳеч қачон қадам қўйманг! — дебдилар ортидан» (84-бет).

Шундай. «Толибнома» ҳаётий мисоллар воситасида мушоҳадага ундайди кишини. Чуқур ўйларга толдиради. «Эссиз, талабаликда шунча хато қилибман-а, энди уларга йўл қўймайман» дейди «Толибнома»ни ўқиган ҳаёт толиблари ҳам.

«Шарқ» нашриёт матбаа концернининг Бош таҳририяти томонидан чоп этилган устоз-муаллимлар Ғайбуллоҳ ас-Салом ва Сайди Умр биргаликда битган 12 фаслдан иборат «Толибнома» («Сени ўйлайман, болам») китоби юқоридаги каби ҳикмату ҳодисаларга бой.

Алишер ШОЙИМОВ

МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ
Муассис: Миллий тикланиш демократик партияси

Бош муҳаррир: Иброҳим ҒАФУРОВ

Газета 136-рақам билан рўйхатдан ўтган.
Буюртма: Г —0927.
Сотувда нархи эркин.
Ҳажми 2 босма табоқ.
Саҳифаловчи: Холида Исломова
Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди.

Манзилимиз: Тошкент-83, Матбуотчилар кўчаси — 32.
Телефон 133-50-18.
«Шарқ» нашриёт-матбаа консерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй
Навбатчи — Бектемир ПИРНАФАСОВ